

DOŚĘPNOŚĆ I UCZESTNICTWO W KULTURZE W POLSCE

Opracowanie dla wspólnego Kongresu Kultury

Bartek Lis, Jakub Walczyk

Spis treści

I. Wstęp. Uwagi metodologiczne.....	2
II. Dostępność.....	2
III. Kogo dotyczy dostępność?	5
IV. Wybrane problemy i zagadnienia	6
→ Polityki oficjalne w zakresie dostępności, rozwiązania ustawowe i finansowe (przegląd, ze szczególnym podkreśleniem tych z obszaru kultury)	6
→ Polskie ustawodawstwo z zakresu dostępności w odniesieniu do obszaru kultury	6
→ Finansowanie działań z obszaru dostępności	6
→ Polityki lokalne	6
→ Forma i charakter włączania OzN do uczestnictwa w kulturze i pracy w kulturze.	
Systematyczność/programowość vs. punktowość włączania.....	7
→ Kultura dla zdrowia psychicznego: rozpoznanie takiej funkcji kultury przez prawodawstwo oraz praktykę instytucjonalną i pozainstytucjonalną w polu kultury.	15
→ Język opowieści i komunikacji na temat dostępności (lub szerzej: jak postulaty dostępności manifestują się w języku dokumentów prawnych i sposobów komunikowania praktyk instytucji kultury). Czy język jest włączający?	17
→ Edukacja do kultury (OzN sensorycznymi) a system szkolnictwa specjalnego. Szkoła jako narzędzie inkluzji czy podtrzymywania ekskluzji? Niebezpieczeństwo samowykluczenia z uczestnictwa w instytucjonalnej kulturze	18
→ Edukacja kadr kultury w obszarze dostępności: przegląd programów, stanu wiedzy oraz potencjału do poszerzania i pogłębiania wiedzy nt. dostępności, ale także edukacja OzN nt. dostosowań	20
→ (nie)dostępność kultury – pod kątem architektury budynków i kwestii niskich kapitałów kulturowych i ekonomicznych społeczeństwa polskiego oraz pod kątem wybranych wykluczeń systemowych (np. związanych z transportem i zamieszkiwaniem w mniejszych miejscowościach z utrudnionym dostępem do przestrzeni kultury instytucjonalnej)	21
→ Temat (nie)dostępności kultury w rozbiciu na: sektor publiczny, sektor pozarządowy i sektor prywatny.....	25
→ Dostępność dużych wydarzeń kulturalnych: studium przypadków	27
→ Gry komputerowe i temat dostępności	32
→ Kultura jako przestrzeń wytchnienia, czyli wsparcia dla opiekunów nieformalnych osób o ograniczonej samodzielności oraz „narzędzie” polityki zdrowotnej.....	33
→ Dostępność instytucjonalnej kultury w Polsce dla osób z Ukrainy i Białorusi.....	36
→ Białe plamy albo przestrzenie i tematy do eksploracji	37
V. Bibliografia.....	40

I. Wstęp. Uwagi metodologiczne

Głównym celem opracowania jest przedstawienie najważniejszych zagadnień, wątków i tematów, które wiążą się z obszarem problemowym określonym jako „dostępność i uczestnictwo w kulturze”.

W przedstawionej refleksji ważne są obserwacje własne autorów (badania usytuowane), co podkreślamy, gdy ma to znaczenie. Badania usytuowane (Haraway 2008) koncentrują się na kontekście, który wpływa na proces badawczy i interpretację wyników. Nasze badania cechowały się kontekstualnością, relacyjnością, interdyscyplinarnością oraz świadomością wpływu naszych subiektywnych doświadczeń, pozycji społecznej i tożsamości (m.in. płeć, rasa, sprawność, orientacja seksualna). Te czynniki mają wpływ na wybór tematów, akcenty badawcze i potencjalne przeoczenia, co uważamy za warte podkreślenia.

Podczas pracy nad tym opracowaniem sięgaliśmy przede wszystkim po analizę treści dokumentów prawnych (ustawy wraz z aktualizacjami), sprawozdań z badań, literatury przedmiotu o charakterze naukowym i popularnym, przeglądu wybranych stron internetowych i innych tekstów dyskursywnych, takich jak wybrane programy telewizyjne, seriale lub filmy. Czasami w okresie badania dokonywaliśmy obserwacji ad hoc, którymi dzielimy się w niektórych miejscach tego opracowania.

Praca nad realizacją pierwszej wersji raportu trwała od 16 do 30 września 2024.

Ograniczony charakter raportu powstałego w efekcie analizy treści podyktowany jest także uwarunkowaniami czasowymi (krótki czas na analizę).

Ważny – integralny – element raportu stanowią załączone aneksy. Warto zapoznać się również z nimi, gdyż rozwijają i uzupełniają zagadnienia zasygnalizowane w głównej części raportu.

II. Dostępność

Najważniejsze tezy i rozpoznania wynikające z analizy tekstów dyskursywnych na temat dostępności (ich rozwinięcie znajduje się w ANEKSIE nr 1):

1. Napięcie między dostępnością a włączaniem do współtworzenia kultury

- **Dostępność** często rozumiana jest jako eliminacja barier fizycznych, umożliwiająca udział w wydarzeniach kulturalnych, szczególnie dla osób z

niepełnosprawnościami. Jednak to podejście ogranicza pełne włączenie tych osób w życie kulturalne. Istnieje wyraźne napięcie między zapewnieniem dostępu a pełnym włączeniem do procesu współtworzenia kultury.

- **Włączenie** odnosi się do aktywnego uczestnictwa i współtworzenia kultury, co wymaga, aby instytucje nie tylko umożliwiały dostęp, ale także angażowały różne grupy społeczne w procesy decyzyjne i twórcze.

2. Ograniczone rozumienie dostępności

- W Polsce dostępność jest często sprowadzana do barier architektonicznych, a za mało uwagi poświęca się dostępności informacyjnej, sensorycznej i komunikacyjnej. Instytucje kulturalne skupiają się na spełnianiu minimalnych wymogów prawnych, często bez realnego dialogu z odbiorcami.
- Ustawa o dostępności z 2019 roku wpłynęła na wzrost zainteresowania tematem, ale dyskusje poprzedzające jej wprowadzenie były powierzchowne, co zawęziło rozumienie dostępności głównie do osób z niepełnosprawnościami.

3. Dostępność jako element równości szans

- Dostępność w kulturze to nie tylko kwestia eliminowania barier fizycznych, ale także równości szans w dostępie do informacji, usług i przestrzeni publicznej. Dotyczy to nie tylko osób z niepełnosprawnościami, ale także seniorów, osób o niższym statusie materialnym oraz mieszkańców obszarów oddalonych od centrów kulturalnych.
- Polityki dostępności są niezbędne w starzejącym się społeczeństwie, gdzie coraz więcej osób starszych potrzebuje dostosowanej infrastruktury oraz oferty kulturalnej.

4. Dostępność a ekonomia:

- Większa dostępność wpływa nie tylko na równość szans, ale również na gospodarkę. Osoby z niepełnosprawnościami, seniorzy czy osoby o szczególnych potrzebach mogą aktywniej uczestniczyć w życiu gospodarczym, co zwiększa ich konsumpcję i ogranicza wykluczenie społeczne.
- Jednak realizacja dostępności często wiąże się z dodatkowymi kosztami, które nie zawsze są rekompensowane instytucjom kultury przez organizatorów.

5. Pandemia jako wyzwanie i szansa dla dostępności

- Pandemia COVID-19 uwidoczniła problemy związane z dostępnością wydarzeń kulturalnych, zwłaszcza dla osób starszych i z niepełnosprawnościami. Wydarzenia przeniesione do przestrzeni online były dostępnejsze dla osób z ograniczoną

mobilnością, ale wykluczały osoby sensorycznie niepełnosprawne (np. brak tłumaczeń na PJM, audiodeskrypcji).

- Choć pandemia zwiększyła dostępność online dla niektórych grup, to równocześnie pogłębiła wykluczenie innych, co wymaga przemyślenia przyszłych strategii dostępności cyfrowej.

6. Dostępność a różnorodność społeczna

- W krajach zachodnich dostępność w kulturze koncentruje się na inkluzywności, czyli zapewnieniu dostępu dla szerokiego spektrum grup społecznych, w tym osób z mniejszości etnicznych, LGBTQ+, osób o różnym statusie ekonomicznym, a także o odmiennych tożsamościach kulturowych i językowych.
- W Polsce nadal dominują bariery geograficzne i ekonomiczne, szczególnie w mniejszych miejscowościach i na wsiach, co utrudnia równy dostęp do oferty kulturalnej.

7. Polskie podejście do dostępności

- W Polsce, mimo postępów w zapewnianiu dostępności, wciąż brakuje świadomości, że niepełnosprawność nie jest jedynie problemem jednostki, lecz wynika z barier społecznych i strukturalnych, które utrudniają pełne uczestnictwo w kulturze.
- Wciąż dominuje podejście, które traktuje dostępność jako „specjalny ukłon” w stronę osób z niepełnosprawnościami, zamiast uznawać ją za fundamentalny element projektowania przestrzeni publicznych i wydarzeń kulturalnych.

8. Wykluczenie cyfrowe i kapitał kulturowy

- Dostępność powinna uwzględniać bariery związane z brakiem kompetencji cyfrowych i różnicami w kapitale kulturowym. Osoby o niskim wykształceniu, neuroróżnorodne lub z niepełnosprawnościami intelektualnymi mają trudności w zrozumieniu i angażowaniu się w bardziej wymagające intelektualnie formy kultury, co wymaga dostosowania treści.
- Wykluczenie cyfrowe dotyczy głównie osób starszych i mieszkańców obszarów wiejskich, mających ograniczony dostęp do zasobów kulturalnych online.

9. Potrzeba szerokiego rozumienia dostępności

- Ważne jest przejście od „mechanicznej dostępności” (rozumianej wąsko jako zautomatyzowane likwidowanie np. barier architektonicznych) do szerokiego rozumienia dostępności, które obejmuje eliminację barier mentalnych, sensorycznych i komunikacyjnych, a także włączanie osób do grona współautorów i współauterek.

- Dostępność powinna być dynamicznym procesem, uwzględniającym różnorodne potrzeby społeczne i kulturowe oraz włączającym różne grupy społeczne w dialog o kształtowaniu oferty kulturalnej.

10. Dostosowanie oferty kulturalnej do różnorodnych potrzeb

- Instytucje kulturalne muszą dostosować swoje programy nie tylko do osób z niepełnosprawnościami, ale także do osób o różnych światopoglądach, stylach życia, a także grup o różnorodnym kapitale kulturowym i edukacyjnym.
- Ważne jest także uwzględnienie różnorodnych form uczestnictwa, takich jak kultura mobilna, wydarzenia plenerowe czy działania w przestrzeni publicznej, które mogą niwelować bariery związane z tradycyjną infrastrukturą kulturalną.

Podsumowując, kluczowe napięcie między dostępnością a włączeniem dotyczy nie tylko eliminowania barier fizycznych, ale także tworzenia przestrzeni, w której różnorodne grupy społeczne mogą aktywnie współtworzyć kulturę. Instytucje kultury muszą uwzględniać szersze podejście do dostępności, które obejmuje różnorodność społeczno-kulturową oraz eliminację barier nie tylko fizycznych, ale też mentalnych, komunikacyjnych i informacyjnych.

III. Kogo dotyczy dostępność?

Klasyczne rozumienie dostępności, jak to już zostało napisane, odnosi się głównie do osób z niepełnosprawnościami motorycznymi, ale coraz częściej jest używane szerzej, w odniesieniu do różnych grup doświadczających systemowej dyskryminacji. Na podstawie materiałów dyskursywnych, takich jak raporty z badań, programy dotacyjne i poradniki, można zauważyć, że rozumienie dostępności w kulturze poszerza się: od dostępności architektonicznej, po aspekty sensoryczne, takie jak czucie, widzenie, słyszenie, a także coraz częściej obejmuje doświadczenia osób i grup wynikające z ich nienormatywnych, (różnych niż reprezentowane przez kulturę dominującą, większościową) tożsamości lub cech.

Zaproponowaliśmy arbitralną typologię, bazującą m.in. na „modelu dostępnej kultury” (Matowicka i in., 2023), która pozwoliła nam uporządkować ten wątek. Przedstawiamy ją w Aneksie nr 2.

IV. Wybrane problemy i zagadnienia

Poniżej omawiamy kluczowe naszym zdaniem wątki i zagadnienia związane z dyskursem tworzonym wokół dostępności (integralną część opracowania stanowią aneksy, w których bardziej szczegółowo rozwinięte są wybrane zagadnienia). Nie wyczerpują one z pewnością wszystkich problemów. Tworzą one listę tych, które zostały uzgodnione przez organizatorów wspólnego Kongresu oraz badaczy realizujących analizę treści. Przypomnijmy, że w związku z naszym praktycznym zaangażowaniem w pracę w sektorze kultury, przedstawione treści/ujęcia są subiektywne.

→ Polityki oficjalne w zakresie dostępności, rozwiązania ustawowe i finansowe (przegląd, ze szczególnym podkreśleniem tych z obszaru kultury)

→ Polskie ustawodawstwo z zakresu dostępności w odniesieniu do obszaru kultury

Vide: Aneks nr 3

→ Finansowanie działań z obszaru dostępności

Vide: Aneks nr 4

→ Polityki lokalne

Temat dostępności jest także regulowany na szczeblu samorządowym. Oczywiście zagadnienie to wymagałoby osobnego i kompleksowego zbadania, jednak tutaj jedynie sygnalizujemy temat i przytaczamy przykładowe polityki/strategie/dokumenty odnoszące się do dostępności, które powstały na poziomie lokalnym:

- Lubelskie standardy dostępności (Urząd Miasta Lublin, 2023) – odnoszące się bezpośrednio do projektowania uniwersalnego, mające zapewniać dostępność instytucji kultury, komórek samorządowych oraz NGO i firm, które korzystają ze środków publicznych.
- Wrocławskie standardy dostępności, Standardy dostępności Miasta Poznania, Standardy Dostępności dla Gminy Miejskiej Kraków określają m.in. wytyczne dotyczące niwelowania barier architektonicznych w przestrzeniach miejskich (redukując tym samym dostępność do kwestii infrastruktury [Urząd Miasta Wrocław, b.d.; Urząd Miasta Poznań, b.d.; Urząd Miasta Kraków, 2023]).

- Z kolei w odniesieniu do pola kultury można wyróżnić cykle warsztatów szkoleniowych dla osób pracujących w kulturze, jak Małopolska Kultura Wrażliwa, Warszawska Akademia Dostępności (Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, b.d.) czy Poznańskie Kadry Kultury z cyklem z zakresu włączania i różnorodności odnosiły się także do osób z doświadczeniem uchodźczym [Centrum Kultury ZAMEK, Kadry kultury, b.d.]

→ **Forma i charakter włączania OzN do uczestnictwa w kulturze i pracy w kulturze. Systematyczność/programowość vs. punktowość włączania**

Analizując praktyki podejmowane w polu kultury, sposoby otwierania się na różne grupy mogą przyjmować trzy formy: wydarzeń specjalnych, mechanicznego lub urefleksyjnionego udostępniania oferty oraz włączania.

1. Wydarzenia specjalne

W przypadku, gdy instytucje kultury nie uwzględniają w swoim regularnym programie wydarzeń dostępnych dla różnych grup, a miejsca realizacji wydarzeń pozostają niedostępne architektonicznie, mamy do czynienia z organizowaniem specjalnych wydarzeń z okazji np. Światowego Dnia Osób Niepełnosprawnych.

Takie podejście – choć w znacznym stopniu nieintencjonalne – może mieć charakter szkodliwy. Sugeruje bowiem, że niepełnosprawność jest wyjątkowym stanem, wymagającym specjalnych nakładów pracy i dodatkowego wysiłku. Wzmacnia to postrzeganie OzN jako grupy „specjalnej”. Potrzeby tej grupy są respektowane tylko przy okazji tego wydarzenia, a dostępne inicjatywy nie stanowią integralnej części codziennego funkcjonowania instytucji.

Co więcej, organizowanie takich jednorazowych wydarzeń może prowadzić do pogłębienia izolacji, zamiast do integracji (B. Lis, 2023, s. 16; B. Lis, 2024, s. 29). Uczestnictwo w wydarzeniu w gronie osób z podobnymi doświadczeniami (np. innymi osobami z niepełnosprawnościami) może być ograniczone tylko do tej jednej okazji, podczas gdy normalnie instytucja pozostaje dla nich niedostępna. W rezultacie, takie działania mają charakter pozornego włączania – osoby z niepełnosprawnościami pojawiają się w instytucji

tylko okazjonalnie, nie korzystając z jej oferty na co dzień, co stoi w sprzeczności z ideą pełnej dostępności i włączenia społecznego.

2. Mechaniczne i urefleksyjnione udostępnianie

Udostępnianie mechaniczne polega na często automatycznym udostępnianiu istniejącej oferty kulturalnej różnym grupom. Dzieje się tak poprzez zastosowanie rozwiązań technicznie umożliwiających ich szersze uczestnictwo¹, jednak bez wykonania wcześniejszej pracy polegającej na analizie potrzeb oraz sposobów skutecznej komunikacji. W tym ujęciu za dużo uwagi poświęca się dostosowaniu narzędzi, które miałyby umożliwić uczestnictwo nowych odbiorców w zaplanowanych wydarzeniach, a za mało tworzeniu relacji z nimi. Przykładem takiej praktyki może być zadbanie o audiodeskrypcję spektaklu teatralnego, tłumaczenie koncertu na PJM lub umieszczenie napisów w języku obcym podczas pokazu filmowego, jednak bez zadbania o dotarcie z informacją o takich wydarzeniach do tych grup i osób. Takie podejście bardziej koncentruje się na narzędziach/rozwiązaniach, które miałyby przełamywać bariery percepcyjne i komunikacyjne, otwierając wydarzenia kulturalne na nowe grupy odbiorców niż na precyzyjnym skierowaniu zaproszenia/komunikatu (z wykorzystaniem skutecznych kanałów komunikacji).

Udostępnianie mechaniczne staje się w Polsce coraz bardziej powszechne (częściowo wymusza je ustawa o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami), szczególnie w dużych aglomeracjach, zarówno w instytucjach, dla których organizatorem jest MKiDN, jak i w samorządowych.

Poniżej wymieniamy przykłady działań, które mogą mieć zarówno charakter mechaniczny, jak i bardziej urefleksyjnione (relacyjny i integrujący odbiorców pochodzących z różnych grup).

---

¹ Czasami jednak jest to niemożliwe, wówczas: zgodnie z art. 7 Ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U.2020.1062) w indywidualnym przypadku, jeżeli podmiot publiczny nie jest w stanie, w szczególności ze względów technicznych lub prawnych, zapewnić osobie ze szczególnymi potrzebami dostępności w zakresie architektonicznym i informacyjno-komunikacyjnym, podmiot ten jest obowiązany zapewnić takiej osobie dostęp alternatywny. Dostęp alternatywny polega w szczególności na: zapewnieniu osobie ze szczególnymi potrzebami wsparcia innej osoby lub zapewnieniu wsparcia technicznego osobie ze szczególnymi potrzebami, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technologii, lub wprowadzeniu takiej organizacji podmiotu publicznego, która umożliwi realizację potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami, w niezbędnym zakresie dla tych osób (Ustawa o zapewnieniu dostępności..., 2019).

Nawet najlepsze pomysły – tworzone również w dobrej intencji i chęci budowania kultury dostępnej dla wszystkich – mogą nie trafić do „osób o szczególnych potrzebach”, jeśli nie zadba się o dotarcie do nich. Ważne również, by wiedzieć więcej o specyfice funkcjonowania tych grup w polskim społeczeństwie, ich potrzebach i trudnościach – ułatwia to komunikację.

- W instytucjach wystawienniczych, takich jak muzea i galerie sztuki, wprowadzono liczne działania w celu zwiększenia dostępności. Obejmuje to oprowadzania oraz warsztaty z tłumaczeniem na PJM, audiodeskrypcje pokazywanych prac, a także „ciche godziny” przyjazne dla osób neuroatypowych.² Nie wszystkie instytucje oferują te usługi stale, niektóre deklarują gotowość kadry do ich wdrożenia w razie potrzeby.³ Coraz częściej pojawiają się także wydarzenia tłumaczone na języki obce, w szczególności na ukraiński⁴, rzadziej na białoruski⁵.
- W teatrach oraz centrach kultury zyskuje na znaczeniu tłumaczenie spektakli na PJM oraz z audiodeskrypcją (e-teatr.pl, 2023; Centrum Kultury ZAMEK, Lista uchybień: Spektakl z AD i tłumaczeniem na PJM, 2024). Rzadkością jednak jest preferowane przez same osoby Głuche, tzw. tłumaczenie cieniowe.
- Również tego typu udogodnienia mogłyby mieć miejsce podczas wydarzeń muzycznych (koncerty), jednak nadal pozostaje to rzadkością.

Działania te stanowią istotny krok w kierunku zwiększenia dostępności, jednak nadal występują obszary, w których praktyki te pozostają marginalne i nie są systematycznie wdrażane.

Udostępnianie urefleksyjne

---

² Część instytucji organizuje wydarzenia z tłumaczeniem na PJM, audiodeskrypcją oraz przyjazne dla osób neuro różnorodnych (Muzeum Narodowe w Warszawie, b.d.; Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, b.d.; Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, b.d.; Muzeum Sztuki w Łodzi, 2022a, 2022b.; Muzeum Miasta Łodzi, b.d.), a część z tłumaczeniem na PJM i audiodeskrypcją (BWA Wrocław, 2021; BWA Wrocław, 2024; Muzeum Narodowe we Wrocławiu, b.d.; Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie MOC AK, 2023; Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia, b.d.; Galeria Arsenał w Białymstoku, b.d.).

³ Na przykład Galeria Arsenał w Białymstoku oferuje możliwość uczestnictwa osób Głuchych w wydarzeniach kulturalnych, jednak wymaga wcześniejszego zgłoszenia takiego zamiaru. Tego rodzaju praktyka, choć może wynikać z ograniczeń organizacyjnych, nie jest w pełni zgodna z ideą dostępności. Zgodnie z powszechnie akceptowanymi zasadami dostępności, osoba Głucha powinna mieć możliwość uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych bez konieczności wcześniejszego zgłaszania swoich potrzeb. Zapewnienie tłumaczenia na język migowy, jak również innych udogodnień, powinno być integralnym elementem wydarzenia, tak by każdy uczestnik mógł w nim swobodnie uczestniczyć (Galeria Arsenał w Białymstoku, grupy, b.d.).

⁴ Muzeum Współczesne Wrocław, b.d.; Muzeum Sztuki Nowoczesnej, 2024; Muzeum Sztuki w Łodzi, 2022b; Muzeum Fotografii w Krakowie, 2024; MOC AK, 2024.

⁵ Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, 2024; Muzeum Sztuki Nowoczesnej, 2023; Galeria Arsenał w Białymstoku, 2022.

Jako przykład działania, które tworzone jest w dużej uważności na potrzeby osób podajemy projekty z obszaru kultury filmowej. Powstają one w nawiązaniu do modelu dostępnej kultury.

- **Kultura filmowa** dzięki działalności kilku organizacji pozarządowych oraz wybranych instytucji kultury (FKbB, b.d.; Fundacja Katarynka, b.d; Stowarzyszenie De Facto, b.d.; CK ZAMEK, b.d.) staje się bardziej dostępna w Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu czy Jarocinie. W Polsce rośnie liczba kin studyjnych, które oferują filmy z audiodeskrypcją, napisami oraz – coraz częściej – tłumaczeniem na PJM.⁶ Dodatkowo zarówno w kinach studyjnych, jak i komercyjnych multipleksach, wprowadzane są pokazy przyjazne sensorycznie (Cinema City, b.d.; Dom Kultury w Kętach, b.d.; PION, b.d.). Na festiwalach filmowych dostępność takich rozwiązań nadal jest jednak ograniczona.⁷ Ogromnym wyzwaniem jest także udostępnianie kultury popularnej. Na przykład amerykańskie blockbustery dużych wytwórni są u nas niemal całkowicie niedostępne (duże korporacje jak Warner Bros czy Disney nie chcą udostępniać kopii podmiotom zajmującym się opracowywaniem napisów SDH czy audiodeskrypcji [B. Lis, 2024, s. 63]). Większość filmów dostępnych dla polskich widzów z audiodeskrypcją lub z napisami dla osób niesłyszących to ambitne kino europejskie, które nie zawsze musi spotykać się z preferencjami wszystkich widzów z niepełnosprawnościami sensorycznymi.

Skuteczne udostępnianie oferty kulturalnej musi być zgodne z założeniami „modelu dostępnej kultury” (Matowicka i in., 2023), który opiera się na całościowej refleksji nad tzw. podróżą odbiorcy. Kluczowe jest tu nie tylko samo dostosowanie wydarzeń, ale również sposób, w jaki odbiorcy dowiadują się o wydarzeniu, jak docierają do instytucji oraz jak korzystają z udostępnionych zasobów. Ważnym elementem jest uwzględnienie różnych potrzeb komunikacyjnych grup kategorialnych (Stankiewicz, 2024).

---

⁶ O ile audiodeskrypcja i napisy w kinematografii są zjawiskiem coraz powszechniejszym, o tyle tłumaczenie na PJM, gdzie tłumacz/ka jest wmontowana w dzieło filmowe jest już większym wyzwaniem, bo wymaga ingerencji w kopie wyjściową.

⁷ Poza Festiwałem Kultury i Sztuki dla Osób Niewidomych, filmy z audiodeskrypcją i napisami pokazują takie festiwale jak OFF Cinema, Millenium Docs Against Gravity, Festiwal Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni oraz Nowe Horyzonty, przy czym w tym ostatnim zazwyczaj mówimy o nielicznych pokazach plenerowych w programie towarzyszącym. W większości są to pokazy pozakonkursowe.

Ta forma dostępności nie jest realizowana w sposób systemowy w całej branży kulturalnej, ale raczej ogranicza się do instytucji, które specjalizują się w dostępności i podejmują inicjatywy z nią związane. Kadry tych instytucji często mają wyspecjalizowaną wiedzę, jednak brakuje szerokiej wymiany doświadczeń i upowszechnienia tych praktyk w innych instytucjach kultury.

3. Włączanie do uczestnictwa w kulturze

Włączanie „osób ze szczególnymi potrzebami”, w tym osób z niepełnosprawnościami w działalność kulturalną odnosi się do sytuacji, w których traktuje się je nie tylko jako odbiorców, ale także jako aktywnych twórców i współtwórców, pełniących rolę artystów/ek, kuratorów/ek, czy edukatorów/ek. W polskim kontekście włączanie to strategia, która zyskała popularność jeszcze przed rozpowszechnieniem idei mechanicznego czy urefleksyjnionego udostępniania kultury. Jednym z kluczowych podmiotów, które przyczyniły się do rozwoju tej strategii, był Teatr 21. Teatr, formalnie będący fundacją, tworzą między innymi osoby z trisomią i osoby w spektrum autyzmu. Tworzy on profesjonalne spektakle artystyczne, wystawiane zarówno w Polsce, jak i zagranicą; przez ponad 18 lat działalności było ich kilkadziesiąt, z czego *Rewolucja, której nie było* otrzymała nagrodę na Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym „Boska Komedia” w Krakowie. Jednocześnie spektakl wpisywał się w nurt sztuki zaangażowanej społecznie, ponieważ stanowił istotną krytykę działań podejmowanych wobec społeczności OzN przez sprawującą władzę Zjednoczoną Prawicę. Teatr prowadzi też szeroką działalność dla kadr kultury: organizuje kursy i szkolenia, konferencje oraz przygotowuje wydawnictwa z obszaru pedagogiki teatru oraz *disability studies* (Teatr 21, b.d.).

Inne przykłady polskich inicjatyw inkluzywnych obejmują różnorodne działania, w wielu dyscyplinach sztuki i kultury. Oto kilka z nich:

1. „Zachęta miga” – cykl spotkań na wystawach w Zachęcie – Narodowej Galerii Sztuki, prowadzony w PJM (Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Zachęta miga, b.d.).
2. Wystawa „Nie widać” – zbierająca historie osób chorujących na stwardnienie rozsiane oraz zapoczątkowany nią cykl warsztatów ruchu otwartych na uczestnictwo osób z tzw. niewidocznymi niepełnosprawnościami (CK ZAMEK, Nie widać, b.d.).
3. Wystawa „Głusza” – realizowana przez osoby Głuche/głuche, prezentująca wizję świata opartego na znakach i obrazach (Muzeum Śląskie, Głusza, 2022).

4. Rezydencje artystyczne dla osób z doświadczeniem uchodźczym – wspierające ich twórczość i wspomagające integrację z polskim społeczeństwem (Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, 2024; POLIN 2022; Strefa WolnoSłowa b.d.)
5. Solidarny Dom Kultury „Słonecznik” – kryzysowe centrum wsparcia, działające przy MSN, założone po inwazji Rosji na Ukrainę, prowadzone przez osoby z Ukrainy organizujące działania solidarnościowe (MSN, Słonecznik: Solidarny Dom Kultury, 2022)
6. Udział przedstawicieli i przedstawicielek różnych grup kategoryalnych w widowiskach medialnych i reality shows⁸.
7. Wystawa „Polityki niedostępności” prezentująca prace osób z niepełnosprawnościami oraz ich osób sojuszników (Galeria Miejska Arsenał w Poznaniu, 2022).
8. Internetowy Klub Filmowy Osób Niewidomych „Pociąg” – umożliwiający oglądanie i rozmawianie o filmach osobom niewidomym i słabowidzącym (PFRON, 2019).

Mimo emancypacyjnego charakteru strategia włączania może się również wiązać z ryzykiem egzotyzacji. Badania nad społeczną percepcją działań muzykoterapeutycznych, które polegały na angażowaniu osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi do wspólnego muzykowania z osobami bez niepełnosprawności, wykazały, że część respondentów postrzegala te działania nie jako integracyjne, lecz wręcz przeciwnie – jako przeciwskuteczne, budzące skojarzenia z „cyrkiem osobliwości” (B. Lis, 2020b, s. 31).

Przykłady niechcianego fetyszowania języka migowego jako elementu „artystycznego” lub „choreograficznego” i działań pozornie włączających zwraca także uwagę w swoim projekcie doktorskim Głuchy artysta Daniel Kotowski (CK ZAMEK, Daniel Kotowski „Signing/Singing” 2023). Zapraszanie osób nienormatywnych – czyli będących przedstawicielami grup niedominujących (Bourdieu, Passeron, 2012) – do udziału w wydarzeniach tylko w celu zwiększenia ich inkluzyjnego wymiaru, jest działaniem pozorowanym i prowadzącym do dalszej stereotypizacji oraz instrumentalnego traktowania tych grup.

Komentarz

---

⁸ Na przykład Monika Kuszyńska reprezentująca Polskę podczas konkursu Eurowizji, Iwona Cichosz biorąca udział w „Tańcu z gwiazdami” (Eurovision Song Contest, 2015; Polsat, 2017).

Obecnie w wielu instytucjach udostępnianie ma charakter mechaniczny (na przykład wydarzenia tłumaczone na PJM, audiodeskrypcja czy dostępność architektoniczna). Te elementy są niezbędne, jednak mniej uwagi poświęca się skutecznej komunikacji z różnymi grupami. W efekcie w wydarzeniach dostosowanych do różnych potrzeb nie uczestniczą osoby, które mogłyby z nich skorzystać. Bywa to demotywujące dla kadry instytucji i powstrzymuje je od dalszych inwestycji w dostępność (finansowych i czasowych).

Należy także zauważyć, że często organizatorzy wydarzeń, w dobrej intencji, chcąc wyjść naprzeciw potrzebom i oczekiwaniom osób doświadczających jakiegoś rodzaju niesprawności lub niedyspozycji, proponują np. „dostępne” relacje online (streaming z napisami lub tłumaczeniem na Polski Język Migowy), zapominają jednak o tym, aby przygotowane rozwiązanie – poza aspektami estetycznymi – było również użyteczne. Przykładem są tegoroczne spotkania z okazji Nagrody Literackiej Gdynia⁹, podczas których zadbano o napisy „na żywo”, jednak ich wielkość, kontrastowość i tempo przesuwania niemal całkowicie uniemożliwiały skorzystanie z nich nawet osobom, które nie mają problemów ze wzrokiem. W przypadku wydarzeń z tłumaczeniem na PJM zazwyczaj wielkość okna z osobą tłumaczącą jest tak mała, że bardzo trudno jest zrozumieć przekaz.

Kolejnym istotnym aspektem jest dobór materiału (rodzaju wydarzeń), który można (lub należy) dostosować pod względem dostępności. Nie wszystko i nie zawsze niezbędnie należy np. tłumaczyć na PJM, zwłaszcza jeśli nie wykona się wcześniejszej pracy polegającej na poznaniu potrzeb grupy kategoryjnej, oraz jej charakterystyki i uwarunkowań kulturowych. Jeśli uznamy zatem, że Polski Język Migowy jest odrębnym językiem (Goc, 2022), ma oddzielną gramatykę i składnię, to bardzo trudne (jeśli nie karkołomne) będzie tłumaczenie spotkania poetyckiego. Oczywiście wśród Głuchych są osoby z wysokimi kapitałami kulturowymi, wykształcone, ale realna translacja będzie dużym wyzwaniem.

Warto wiedzieć, że strategia włączania/inkluzji pojawiła się jeszcze przed rozpowszechnieniem idei mechanicznego udostępniania w instytucjach kultury (związanym również z uruchomieniem środków europejskich i wprowadzeniem nowego prawodawstwa). Proces ten nie zachodzi również w systemowy sposób, ponieważ inicjatywy „urefleksyjnione” często realizują osoby z odpowiednimi kompetencjami animacyjnymi i społecznymi, od

---

⁹ Obserwacja własna autorów tego opracowania, 18.08-01.09.2024

współpracujące z zainteresowanymi grupami. Te umiejętności nie zawsze muszą być domeną instytucji kultury, które koncentrują się na przygotowywaniu oferty, a nie na relacyjnej pracy ze społecznościami.

Trzeba również lepiej przygotowywać się, zanim zaczniemy organizować wydarzenia dostępne (piszemy tutaj nie tylko w kontekście osób z niepełnosprawnościami sensorycznymi, osób Głuchych, ale także w odniesieniu do osób migranckich). Wcześniej należy stworzyć relacje z przedstawicielami określonego środowiska – opublikowanie zwykłej informacji prasowej z zaproszeniem na „dostępne” wydarzenie zwykle okazuje się mało dostępne (skoro nawet nie udaje się dotrzeć z informacją do miejsc i osób potencjalnie nim zainteresowanych).

Należy również od samego początku, czyli od momentu wymyślania/projektowania wydarzenia, myśleć o grupach odbiorczych, o potencjalnych uczestniczkach i użytkownikach wydarzenia. Dostępność powinna zaczynać się zanim zostanie sformatowany cały pomysł. Dzięki temu wzrasta szansa, że organizator odpowie na potrzeby i oczekiwania zróżnicowanych grup (Buchner, Kietlińska, Wierzbicka, 2016). Cały, rozbudowany katalog potrzeb, ale i rozwiązań, które bywają już w niektórych miejscach w Polsce wdrażane, można znaleźć w licznych poradnikach i raportach ujętych w bibliografii.

4. Włączanie – wymiar pracowniczy

Istotnym wymiarem włączania jest także traktowanie różnych grup nie tylko w kategoriach odbiorców oraz współpracujących osób twórczych (artystycznych, kuratorskich), ale również dostrzeganie ich jako potencjalnie na stałe zatrudnionych w instytucjach kultury, w różnych rolach i funkcjach. Tomasz Włodarski (Włodarski, 2023, s. 166) zwraca uwagę, że wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w Polsce wciąż jest bardzo niski w porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej, zaś główne bariery dotyczą stereotypów (niska wydajność pracowników z niepełnosprawnościami, trudności w dostosowaniu miejsc pracy). To kwestie, nad którymi należy pracować, ponieważ zatrudnienie OzN pozytywnie wpływa na różnorodność zespołu, zwiększenie empatii czy kreatywność. Pokazują to przykłady takich instytucji, jak Małopolski Instytut Kultury w Krakowie, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Galeria Labirynt w Lublinie czy Muzeum Emigracji w Gdyni (Cupryan i in., 2021, s. 76), które zatrudniając przedstawicieli różnych grup zbudowały relacje m.in. z osobami głucymi/Głuchymi i słabosłyszącymi oraz niewidomymi.

Kwestię zatrudnienia OzN podjęło Narodowe Centrum Kultury w pilotażowej edycji programu *Praktykuj w kulturze dla g/Głuchych i słabosłyszących* („Zapraszamy Głuchych i słabosłyszących na praktyki”, NCK 2023). Ścieżka zakładała podnoszenie kompetencji przedstawicielek i przedstawicieli tej grupy oraz wsparcie dla instytucji kultury w poszerzaniu dostępności i przygotowania się do zatrudnienia osoby głuchej/Głuchej lub słabosłyszącej (trzydniowe szkolenie oraz konsultacje eksperckie). Brakuje jednak danych dotyczących ewaluacji tej ścieżki. W naborze na rok 2024 jest ona jednym z elementów szerszego programu „Projektowanie uniwersalne kultury”.

Polski Kodeks Pracy, regulowany Ustawą z dnia 26 czerwca 1974 roku wraz z późniejszymi nowelizacjami w art. 113, głosi, że „jakakolwiek dyskryminacja w zatrudnieniu, bezpośrednia lub pośrednia, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy – jest niedopuszczalna” (Ustawa, 1974, art. 113). Czy z tego prawa mogą w pełni skorzystać np. osoby Głuche? Ze względu na formułę i organizację szkolnictwa artystycznego w Polsce – brak właściwych szkół lub niewyraźna wprost dyskryminacja osób niesłyszących – mogłyby one napotkać trudności w rozpoczęciu studiów aktorskich. Odpowiednie rozwiązania powinny być wzięte pod uwagę na etapie tworzenia i konsultowania ustawy o zawodzie artysty, która jest w momencie powstawania tego opracowania procedowana (choć nie wiemy, czy kwestie dotyczące artystów i artystek z niepełnosprawnościami, są w niej w ogóle poruszone). Podobną refleksję należy również uwzględnić w dyskusjach związanych z z animacją kultury. Uważność na kwestie dostępności i włączania do tej profesji osób o różnej sprawności, neuroróżnorodnych, o odmiennej od dominującej etniczności czy tożsamości psychoseksualnej, powinna być zagwarantowana w odpowiednich regulacjach.

→ Kultura dla zdrowia psychicznego: rozpoznanie takiej funkcji kultury przez prawodawstwo oraz praktykę instytucjonalną i pozainstytucjonalną w polu kultury. Kultura jako element wspierający zdrowie psychiczne zaczyna być coraz bardziej rozpoznawana zarówno w prawodawstwie, jak i w praktyce instytucjonalnej i pozainstytucjonalnej w Unii Europejskiej. W Polsce kultura nie jest jeszcze jednoznacznie uznawana za element wspierający zdrowie psychiczne w obowiązującym prawodawstwie.

Jednak pośrednie uznanie tej funkcji można znaleźć w strategiach rozwoju kultury na poziomie lokalnym. Lokalne strategie, takie jak polityki rozwoju kultury w miastach (np. w Warszawie czy Poznaniu), uwzględniają działania mające na celu wsparcie psychologiczne poprzez programy kulturalne, choć bez formalnego uznania tej funkcji w ustawodawstwie. Niektóre instytucje, zwłaszcza w trakcie pandemii, zaczęły podkreślać rolę kultury w redukowaniu stresu, samotności i poprawie dobrostanu psychicznego. W czasie lockdownów instytucje takie jak teatry czy muzea tworzyły programy online, które miały na celu wspieranie zdrowia psychicznego odbiorców. Na poziomie pozainstytucjonalnym coraz popularniejsze są projekty oddolne, które oferują wsparcie psychiczne przez kulturę. Przykłady obejmują warsztaty mindfulness, warsztaty „antywypaleniowe”, zajęcia artystyczne czy muzyczne, które pomagają uczestnikom w radzeniu sobie ze stresem i lękiem.

Na poziomie Unii Europejskiej rola kultury w zdrowiu psychicznym została uznana formalnie:

- Komisja Europejska w dokumentach strategicznych, takich jak Europejska Agenda Kultury, podkreśla znaczenie kultury w poprawie dobrostanu obywateli. Agenda ta wskazuje, że uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych ma pozytywny wpływ na zdrowie psychiczne, szczególnie w obliczu wyzwań związanych z kryzysami, takimi jak pandemia COVID-19.
- Programy finansowania UE: Takie programy jak Creative Europe czy Horizon 2020 wspierają projekty, które wykorzystują kulturę jako narzędzie do poprawy zdrowia psychicznego, zwłaszcza wśród osób zmagających się z problemami psychicznymi, seniorów czy młodzieży.
- Projekt CultureForHealth (Dâmaso, Dowden, Smith, 2023), współfinansowany przez Komisję Europejską, podkreśla coraz większe uznanie kultury jako narzędzia wspierającego zdrowie psychiczne i dobrostan w Europie. Raport z projektu analizuje wpływ sztuki i kultury na zdrowie, wskazując na liczne badania potwierdzające ich korzystny efekt. Obejmuje to redukcję stresu, poprawę nastroju oraz wsparcie w leczeniu depresji i lęków. Projekt wspiera również polityki kulturalne, które mają na celu promowanie zdrowia psychicznego przez działania artystyczne i kulturalne

→ Język opowieści i komunikacji na temat dostępności (lub szerzej: jak postulaty dostępności manifestują się w języku dokumentów prawnych i sposobów komunikowania praktyk instytucji kultury). Czy język jest włączający?

W ostatnich latach powstały liczne opracowania i poradniki skierowane również do osób pracujących w sektorze kultury zawierające rekomendacje i podpowiedzi na temat tego, jak formułować komunikaty i kontaktować się z otoczeniem społecznym instytucji, tak by miały one charakter włączający, uważny na zróżnicowanie świata społecznego (Kostrzewa i in., 2024). Język jest ważną przestrzenią manifestowania dostępności. Jakkolwiek wydaje się, że środowiskowo nauczono się już podstawowych zasad posługiwania się językiem, w taki sposób by wyrażał on otwartość i dostępność (np. posługiwanie się określeniem „osoba Z niepełnosprawnością”, miast „osoba niepełnosprawna” lub „osoba W KRYZYSIE bezdomności/zdrowia psychicznego” zamiast „bezdomny_a” lub „chory_a psychicznie”), to trudno stwierdzić, czy dystynkcje te są w pełni zrozumiałe dla wszystkich namówionych/nakłonionych do posługiwania się nimi (Ochał i in., 2021) – uwaga ta dotyczy zarówno szerokiego grona organizatorów życia kulturalnego, jak i nierzadko osób, których ta językowa rekomendacja dotyczy. Jeśli mowa o języku stosowanym przez ustawodawcę to – jak pisaliśmy na początku tego opracowania – w dokumentach powstałych w 2019 roku, w zasadzie w ogóle nie posłużono się określeniem „osoby z niepełnosprawnościami (mowa tylko o „osobach ze szczególnymi potrzebami” i w tym sensie może być to sformułowanie poddawane krytyce, co zostało przez nas częściowo zrobione wyżej). Jakkolwiek starsze ustawy i regulacje (np. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych) posługują się takimi zwrotami, jak „niepełnosprawny” i/lub „inwalida”, a te nowsze tego unikają, to należy zaznaczyć, że wciąż bez zmian istnieją: Pełnomocnik Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych czy Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych).

Dokładniejsza analiza także współcześnie powstających opracowań i raportów (Bąk, 2021, s. 44) może wskazywać na niekonsekwencje lub przeoczenie zniuansowania związanego z posługiwaniem się językiem inkluzywnym. Na przykład nie niepokoi posługiwanie się zwrotem „wózek inwalidzki” przy okazji opisywania sposobu na alternatywną formę przemieszczania się osób z niepełnosprawnością ruchu.

W tym miejscu można zastanowić się, również czy słowo „włączanie” jest najbardziej poprawnym. Jak wskazują autor i autorka przytaczanego wyżej raportu (Pasterak, Studziński, 2023) „słowo «włączający» automatycznie podkreśla grupę, która jest z jakiegoś powodu

wyłączona ze społeczności i dla której trzeba robić specjalne miejsce”. Z całą pewnością jednak rekomendowana jest uważność w obszarze różnorodności tożsamościowej osób (genderowej, psychoseksualnej, etnicznej) – w tym sensie np. pytanie o zaimki oraz uwidacznianie tego w tekstach komunikatów pisemnych, jest coraz częstszą praktyką. Powoli upowszechnia się posługiwanie feminatywami, podobnie też osoby pracujące w sektorze kultury stoją przed zadaniem uwzględnienia głosów pochodzących ze środowiska osób Głuchych, że nie stanowią one kolejnej grupy osób z niepełnosprawnościami (w tym wypadku słuchu), lecz stanowią mniejszość kulturową (Buchner i in., 2016).

→ Edukacja do kultury (OzN sensorycznymi) a system szkolnictwa specjalnego. Szkoła jako narzędzie inkluzji czy podtrzymywania ekskluzji? Niebezpieczeństwo samowykluczenia z uczestnictwa w instytucjonalnej kulturze

Edukacja do kultury dla osób z niepełnosprawnościami sensorycznymi w kontekście systemu szkolnictwa specjalnego (Mroczek, 2021; Trociuk, 2012) to temat złożony, który budzi wiele pytań dotyczących roli szkoły jako narzędzia inkluzji bądź podtrzymywania ekskluzji.

System szkolnictwa specjalnego często działa w oderwaniu od szeroko rozumianego dostępu do kultury, co skutkuje brakiem pełnej inkluzji. W wielu przypadkach uczniowie szkół specjalnych mają ograniczony dostęp do instytucji kulturalnych, takich jak teatry, muzea, galerie, ze względu na brak odpowiednich programów dostosowanych do ich potrzeb, np. audiodeskrypcji dla osób niewidomych czy tłumaczenia na język migowy dla osób niesłyszących (B. Lis, 2023; B. Lis, 2024a).

Mimo że w teorii szkolnictwo specjalne ma na celu przygotowanie uczniów do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, w praktyce często podtrzymuje segregację. Uczniowie i uczennice są edukowani w odrębnych placówkach, co ogranicza ich kontakt z rówieśnikami bez niepełnosprawności (Chajbos, B. Lis, 2022). To izolowanie od głównego nurtu edukacyjnego sprawia, że osoby z niepełnosprawnościami sensorycznymi mogą czuć się wykluczone także z kultury. Podejmowane próby – choć co do idei bardzo wartościowe, mogą niestety kończyć się w nieuświadomiony sposób egzotyzacją grupy osób z niepełnosprawnościami (B. Lis, 2020b).

Mogłoby się wydawać, że szkoła może stać się narzędziem inkluzji, jednak to zależy od wielu czynników. Szkoły, które realizują programy edukacyjne oparte na inkluzyjności, współpracują

z niektórymi instytucjami kultury, które zapewniają dostępne formy uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych, mogą pomóc w włączeniu osób z niepełnosprawnościami w życie kulturalne. Choć w Polsce są instytucje kultury, które organizując wydarzenia w sposób dostępny dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności, to jednak brak systemowego wsparcia i szerszej świadomości na ten temat sprawia, że działania te są wciąż niewystarczające.

Jednym z większych zagrożeń, które dotyczy osób z niepełnosprawnościami sensorycznymi (choć nie tylko), jest samowykluczenie z uczestnictwa w kulturze instytucjonalnej. To zjawisko ma miejsce, kiedy osoba z niepełnosprawnością rezygnuje z udziału w wydarzeniach kulturalnych z powodu przekonania, że nie będą one dostępne dla niej, lub z powodu wcześniejszych negatywnych doświadczeń związanych z brakiem dostosowania instytucji do jej potrzeb. W przypadku osób Głuchych największą barierą jest bariera językowa. Osoby te wznoszą poza kulturą języka polskiego, zaś charakter kształcenia podstawowego ma wiele wad. Pokutują także dawne stereotypy, zgodnie z którymi stawiano niegdyś znak równości pomiędzy osobami Głuchymi a osobami z niepełnosprawnościami intelektualnymi. Z powodu niskiej jakości kształcenia, o której wspominają m.in. kontrolerzy Najwyższej Izby Kontroli w analizie z 2022 roku, wiele z tych osób dysponuje niskimi kapitałami kulturowymi, co w sposób automatyczny wyklucza je z możliwości samodzielnego decydowania o ewentualnym uczestnictwie w wydarzeniu kulturalnym. Bardzo często perspektywa taka jest im zamykana już na etapie błędnie skonstruowanego szkolnictwa. Według raportu Najwyższej Izby Kontroli, edukacja głuchych i niedosłyszących dzieci w Polsce wymaga pilnych reform.

Kluczowe problemy, które zostały zidentyfikowane, obejmują m.in.:

- Brak odpowiedniego wsparcia językowego: W wielu szkołach uczniowie niesłyszący muszą uczyć się w języku polskim, który dla wielu z nich jest językiem obcym. Brakuje wsparcia w postaci nauki PJM, który jest naturalnym językiem komunikacji dla osób głuchych. Zamiast tego często stosuje się sztuczny system językowo-migowy (SJM), który jest mniej zrozumiały dla uczniów
- Niedostateczne przygotowanie nauczycieli: Większość nauczycieli pracujących z głuchymi uczniami nie zna polskiego języka migowego, co utrudnia komunikację. Problemem jest także brak przepisów zobowiązujących nauczycieli do nauki PJM, co powoduje, że niesłyszący uczniowie często nie są w stanie w pełni uczestniczyć w lekcjach

- Braki w materiałach edukacyjnych: Nauczyciele często muszą sami tworzyć materiały edukacyjne, gdyż brak jest odpowiednich podręczników przetłumaczonych na język migowy. To dodatkowo komplikuje proces edukacji, powodując, że uczniowie mają trudności z przyswajaniem wiedzy (Najwyższa Izba Kontroli, 2022).

→ Edukacja kadr kultury w obszarze dostępności: przegląd programów, stanu wiedzy oraz potencjału do poszerzania i pogłębiania wiedzy nt. dostępności, ale także edukacja OzN nt. dostosowań

Jak pokazują dane otrzymane chociażby w wyniku zrealizowanych – i wyżej cytowanych już – badań (dotyczy badania na Mazowszu przygotowanego przez Mazowiecki Instytut Kultury – „*Tutaj zaczynają się schody...*”), osoby pracujące w instytucjach kultury wciąż potrzebują wsparcia edukacyjnego w obszarze dostępności. Osoby (nie tylko koordynatorzy i koordynatorki dostępności) doszkalają się samodzielnie poszukując okazji do nabywania nowych kompetencji. Często takie okazje stwarzają samorzady oraz centralne instytucje. Narodowe Centrum Kultury organizuje szkolenia dla kadr kultury oraz webinaria cyklicznie jednak w bogatej ofercie warsztaty dotyczące dostępności pojawiają się sporadycznie. Ciekawym projektem jest jednak rozwijany od tego roku (2024) program „Projektowanie Uniwersalne Kultury – dostępność w instytucjach kultury” (NCK, Projektowanie uniwersalne kultury, b.d.). Trzeba zaznaczyć jednak, że cały czas jest tu mowa o tym najbardziej podstawowym, wąskim rozumieniu dostępności. Oprócz tego, co jakiś czas właściwe szkolenia organizują organizacje pozarządowe, wspomniana tutaj wielokrotnie Fundacja Kultury bez barier, ale także inne, m.in. Fundacja Polska be barier, Fundacja Brak Barrier, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej. Dodatkowo wiele uczelni publicznych i prywatnych w Polsce – wraz z wprowadzeniem obowiązku posiadania w instytucji koordynatorów dostępności – oferuje specjalistyczne studia podyplomowe.

Oddzielnym wątkiem jest też kwestia edukowania osób z niepełnosprawnościami na temat istniejących dostosowań. Jak pokazują badania kierowane przez jednego z autorów tego opracowania (B. Lis, 2023, s. 22-23), również osoby doświadczające alternatywnej sensoryki często nie są świadome istniejących dostosowań (audiodeskrypcja, pętla indukcyjna). Lata funkcjonowania w rzeczywistości, w której potrzeby kulturalne osób z niepełnosprawnościami wzroku i słuchu oraz osób Głuchych były niewidoczne, utrwaliły nie tylko w części

respondentów przekonanie, że takich rozwiązań brakuje, ale również doprowadziły do ich samowykluczania się z tego typu aktywności.

→ (nie)dostępność kultury – pod kątem architektury budynków i kwestii niskich kapitałów kulturowych i ekonomicznych społeczeństwa polskiego oraz pod kątem wybranych wykluczeń systemowych (np. związanych z transportem i zamieszkiwaniem w mniejszych miejscowościach z utrudnionym dostępem do przestrzeni kultury instytucjonalnej) (Cembruch-Nowakowski, M., Sanetra-Szeliga, 2022; Wrotnowska-Gmyz, Kukołowicz, 2022; Hejwowska, 2022, s. 69, Nikołajuk-Panasiuk 2022, s. 98,)

Uczestnictwa w kulturze na obszarach oddalonych od dużych ośrodków miejskich, mimo postępu cyfryzacji nadal napotyka poważne wyzwania. Miejsca te charakteryzują się ujemnym bilansem migracji – są opuszczane przez młodych mieszkańców, często uznawane są za regiony zacofane, stagnacyjne i pozbawione perspektyw rozwojowych. Jak zauważa Mikołaj Lewicki, tego typu miejscowości kojarzone są z deficytami i bezradnością, co wpływa na niską jakość życia kulturalnego ich mieszkańców (Szlendak, Goszczyński, Krajewska, 2019).

Działalność instytucji kultury w tych miejscach jest bardzo zróżnicowana i w dużej mierze zależy od wielkości jednostek samorządu terytorialnego, w szczególności gmin, oraz ich budżetów. Decydującą rolę odgrywa także świadomość lokalnych władz na temat znaczenia kultury oraz ich aktywność w tym zakresie. Ważnym czynnikiem ograniczającym dostęp do instytucji kultury jest odległość geograficzna – im większa odległość pomiędzy instytucją świadczącą usługi kulturalne a potencjalnymi odbiorcami, tym mniejsze prawdopodobieństwo uczestnictwa mieszkańców w wydarzeniach kulturalnych.

Autorzy/autorki *Rocznika Kultury Polskiej 2022* analizują w tym kontekście dostęp Polek i Polaków do widowisk teatralnych (Wrotnowska-Gmyz i in. 2022, s. 142-154). Wspominają, że dostępność teatrów w Polsce znacząco różni się w zależności od dwóch czynników: przestrzennego i instytucjonalnego. W wymiarze przestrzennym ogólnie obserwuje się, że czas dojazdu do teatru wydłuża się wraz z oddalaniem od stolicy województwa. Istnieją jednak wyjątki, jak np. w województwach dolnośląskim i śląskim, gdzie ta zależność nie jest tak wyraźna.

Pod względem instytucjonalnym widać różnice w dostępności różnych typów teatrów. Teatry lalkowe, offowe czy amatorskie są istotnym elementem życia teatralnego w Polsce, co sprawia, że w wielu regionach czas dojazdu do takiego teatru jest krótszy niż do teatru dramatycznego. Zwraca się uwagę, że teatr w różnych formach jest dostępny dla większości Polaków – tylko około 1% populacji (ok. 460 tys. osób) ma poważne trudności z dostępem do teatru, gdyż dojazd zajmuje im ponad godzinę. Dotyczy to głównie terenów trudno dostępnych, np. fragmentów Bieszczad przy granicy ze Słowacją. Osoby autorskie z Instytutu Teatralnego im. Z. Raszewskiego wyrażają nadzieję, że dalszy rozwój infrastruktury drogowej zredukuje ten problem. Pomija się jednak w tej analizie kwestie związane z architektoniczną (nie)dostępnością budynków teatralnych oraz samych przedstawień (by do tego doświadczenia włączone były np. osoby Głuche, niewidome lub niepolskojęzyczne niezbędne są dodatkowe dostosowania: tłumaczenia i audiodeskrypcje).

Różnica w dostępności staje się bardziej widoczna w przypadku teatrów dramatycznych, do których dojazd dla około 5,2 miliona osób wynosi ponad godzinę. Programy, takie jak Teatr Polska, próbują przeciwdziałać temu zjawisku, docierając z przedstawieniami do mniejszych ośrodków kulturalnych. Od 14 lat w programie organizowanych jest średnio 70 spektakli rocznie w różnych ośrodkach kultury, co gromadzi około 16 tysięcy widzów rocznie [?].

W tej części opracowania konkluduje się, że ogólnie rzecz biorąc, sieć teatrów w Polsce jest dobrze rozwinięta, a dla 99% mieszkańców czas dojazdu do dowolnego teatru nie przekracza godziny (ponownie – nie wspomina się, że w związku z wykluczeniem komunikacyjnym, którego doświadcza ogromna grupa osób żyjących poza dużymi aglomeracjami, dystans podawany w czasie przejazdu autem wydłuża się, gdy się nim nie dysponuje, a komunikacja publiczna pozostawia wiele do życzenia). Analiza dotyczy przy tym jedynie dostępności geograficznej, pomijając kwestie związane na przykład z barierami mentalnymi (niskie kapitały kulturowe), które mogą również wpływać na uczestnictwo w spektaklach.

Zgodnie z Konstytucją RP (art. 6), każdy obywatel powinien mieć zapewniony równy dostęp do dóbr kultury. Jednak w praktyce realizacja tego zapisu zależy od działań podejmowanych na poziomie lokalnym, głównie przez gminy. Działalność instytucji kulturalnych na wsiach ogranicza się w dużej mierze do bibliotek publicznych, które są jedynymi obowiązkowymi placówkami kultury, zgodnie z ustawą o samorządzie gminnym. Biblioteki te mają za zadanie

zapewnić mieszkańcom dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, jednak ich oferta jest zazwyczaj skromniejsza i mniej nowoczesna niż w miastach.

Jednocześnie według danych z 2021 roku (dane GUS) odsetek obiektów bibliotecznych przystosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami na wsi wynosił 38% (udogodnienia wewnątrz budynków: 22%) zaś w miastach 57,9% (wewnątrz: 38%)

W 2021 roku w Polsce działały 3944 centra kultury, domy kultury, ośrodki kultury, kluby i świetlice, z czego 2430 zlokalizowane były w 2175 wsiach, a 1514 w 895 miastach. Wynika z tego, że tylko 52,4% miejscowości wiejskich miało tego typu instytucje, podczas gdy w miastach odsetek ten wynosił 93,8%. Oznacza to, że mieszkańcy wsi mają znacznie mniejszy dostęp do instytucji kulturalnych niż mieszkańcy miast.

Brak szczegółowych danych jakościowych uniemożliwia porównanie działalności centrów kultury, domów kultury, ośrodków kultury, klubów i świetlic. Najbardziej popularnymi formami działalności instytucji kultury, zarówno na wsiach, jak i w miastach, są pracownie plastyczne, które znajdują się w 25,9% instytucji na wsiach oraz w 24,3% w miastach. Na terenach wiejskich popularniejsze są również pracownie komputerowe (17,0% w porównaniu do 6,3% w miastach), co może wynikać z potrzeby dostępu do technologii na obszarach o mniejszym dostępie do innych zasobów informacyjnych. W miastach natomiast częściej można spotkać pracownie radiowe i telewizyjne, które na wsiach są niemal nieobecne (np. tylko 0,4% wsi vs 0,9% miasta).

Jeśli chodzi o dostępność kursów, to instytucje miejskie realizują ich więcej niż wiejskie (2955 vs 1959 kursów). W miastach kursy artystyczne stanowią 53,2% wszystkich oferowanych, podczas gdy na wsiach – 33,2%. Kursy te obejmują naukę gry na instrumentach, tańca oraz zajęcia plastyczne. Na wsiach jednak kursy przygotowujące do nauki w szkołach artystycznych stanowiły tylko 0,9% (3,3% w miastach), co pokazuje ograniczone możliwości dla młodych, aspirujących artystów poza miastami.

W 2021 roku w Polsce działało również 939 muzeów, z czego 76,9% znajdowało się w miastach, a jedynie 217 muzeów funkcjonowało na wsiach, przy czym część z nich stanowiły oddziały większych instytucji miejskich. Mieszkańcy obszarów wiejskich mają zatem ograniczony dostęp również do zasobów muzealnych i różnorodnych ekspozycji.

Największa koncentracja instytucji kultury występuje w dużych miastach, takich jak Warszawa, Kraków, Łódź, Wrocław czy Trójmiasto, gdzie liczba instytucji przekracza 50 na miasto. W większości gmin funkcjonuje natomiast najwyżej pięć instytucji, co przekłada się na skromniejszą ofertę kulturalną. Z danych wynika, że mieszkańcy wsi rzadziej korzystają z oferty kulturalnej niż mieszkańcy miast, a także częściej muszą zrezygnować z uczestnictwa w wydarzeniach z powodów finansowych. Jednak kluczową przeszkodą jest brak dostępnych wydarzeń kulturalnych w ich okolicy, a nie tylko kwestie finansowe.

Średni dochód netto per capita w gospodarstwach domowych na wsiach jest o około 607 zł niższy niż w miastach (2045,42 zł na wsi), co może również ograniczać możliwość uczestnictwa w kulturze. To jednak przede wszystkim brak instytucji kulturalnych i odpowiedniej oferty, a nie zasoby finansowe, są główną barierą w dostępie do kultury na wsiach. Dodatkowo należy pamiętać, że wybór oferty bardziej dopasowanej do potrzeb mieszkańców i mieszkanek, będzie urozmaicony w miejscach, gdzie tych instytucji kultury jest po prostu więcej.

Podsumowując, dane Głównego Urzędu Statystycznego potwierdzają, że mieszkańcy mniejszych miejscowości, szczególnie wsi, mają znacznie bardziej ograniczony dostęp do kultury. W wielu przypadkach biblioteka jest jedyną dostępną instytucją kulturalną, co ogranicza różnorodność oferty kulturalnej. Mieszkańcy wsi częściej deklarują niższe zadowolenie z dostępnych zasobów kultury w porównaniu do mieszkańców miast, co wynika zarówno z braku oferty, jak i gorszej infrastruktury kulturalnej.

Uczestnictwo w kulturze, zarówno na terenach wiejskich, jak i miejskich, jest silnie powiązane z kilkoma czynnikami: poziomem wykształcenia, wysokością dochodów, wiekiem oraz obecnością dzieci w gospodarstwie domowym. Na obszarach miejskich osoby o wykształceniu poniżej średniego, niskich dochodach oraz w wieku powyżej 66 lat najrzadziej korzystają z oferty kulturalnej. Podobne tendencje obserwuje się na wsi, gdzie starsze osoby z niższym wykształceniem i najniższymi dochodami rzadziej odwiedzają instytucje kultury.

Osoby o niskich dochodach, bez względu na miejsce zamieszkania, jeśli decydują się na uczestnictwo w kulturze, najczęściej wybierają lokalne, bezpłatne wydarzenia, takie jak festyny, jarmarki czy imprezy folklorystyczne (23% zarówno na wsi, jak i w mieście). Wydarzenia płatne lub wymagające dalszych podróży są wybierane sporadycznie i traktowane jako specjalne okazje.

Warto podkreślić, że osoby starsze, szczególnie te mieszkające na wsi, bardzo rzadko uczestniczą w wydarzeniach kulturalnych wymagających wyjścia z domu (jest to także skorelowane z ich stanem zdrowia, sprawności i samodzielności). Ich kontakt z kulturą ogranicza się głównie do oglądania tradycyjnej telewizji. Zarówno na terenach wiejskich, jak i miejskich, osoby o niskim poziomie wykształcenia oraz dochodach poniżej 2000 zł najrzadziej korzystają z możliwości uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych.

→ **Temat (nie)dostępności kultury w rozbiciu na: sektor publiczny, sektor pozarządowy i sektor prywatny**

Analizując kwestię dostępności kultury w Polsce, warto przyjrzeć się jak „pracuje” ona w różnych sektorach: publicznym, prywatnym (przemysły kreatywne) oraz pozarządowym (III) i aktywności nieformalnych (tzw. IV sektor). Każdy z nich charakteryzuje się odmiennymi wyzwaniami i stopniem zaawansowania w obszarze dostępności.

Sektor publiczny / kultura instytucjonalna

W instytucjach kultury finansowanych ze środków publicznych wdrażanie dostępności jest regulowane przepisami prawa, w tym Ustawą o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami z 2019 roku. Instytucje te są zobowiązane do tworzenia strategii dostępności, powołania koordynatorów dostępności oraz wypełniania deklaracji dostępności.

Jednak w praktyce wdrażanie tych regulacji napotyka na trudności związane z:

- Brakiem funduszy: Wiele instytucji ma ograniczone środki na dostosowanie budynków oraz wydarzeń do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Brak wsparcia finansowego z budżetów lokalnych oraz ogólnokrajowych to jeden z głównych problemów w tym sektorze.
- Zróżnicowanie regionalne: Większe instytucje w dużych miastach mają lepsze warunki do wdrażania dostępności niż placówki w mniejszych miejscowościach, gdzie zasoby są bardziej ograniczone (Ochał, Woźniak, 2021).
- Niewiedza: wielu animatorów i animatorek kultury, edukatorów, twórców wciąż sygnalizuje swoje nieprzygotowanie (związane z brakiem wystarczającej wiedzy, i narzędzi) do mierzenia się z tym tematem.

Sektor pozarządowy

Organizacje pozarządowe wyspecjalizowane w kwestii dostępności odgrywają ważną rolę w promowaniu dostępności kultury, zwłaszcza w obszarach, gdzie instytucje publiczne mają mniejsze możliwości działania. Przykładowo Fundacja Kultury Bez Barrier, Fundacja Katarynka lub Stowarzyszenie De Facto organizują wydarzenia kulturalne dla osób z niepełnosprawnościami, w tym festiwale filmowe z audiodeskrypcją i tłumaczeniem na język migowy.

- Poziom dostępności: Organizacje pozarządowe często są bardziej elastyczne w dostosowywaniu się do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, ale ich działania są ograniczone finansowaniem i zasobami.
- Wyzwania: Ograniczone wsparcie finansowe i systemowe sprawia, że działania te są w dużej mierze zależne od grantów i darowizn. Dodatkowo istnieje niebezpieczeństwo, że sektor publiczny (w tym instytucje państwowe) będą w niektórych obszarach (np. film) delegować przygotowanie dostępności całościowo na organizacje pozarządowe.

Sektor prywatny / przemysły kreatywne

Sektor prywatny obejmujący przemysły kreatywne i komercyjne przestrzenie kultury (np. kina, galerie komercyjne) często nie jest zobowiązany do przestrzegania takich samych standardów dostępności jak sektor publiczny. Mimo to, część dużych przedsiębiorstw, szczególnie działających globalnie, wprowadza programy i standardy dostępności, aby dotrzeć do szerszego grona odbiorców, w tym osób z niepełnosprawnościami (B. Lis, 2024, s. 16).

Wyzwaniem w sektorze prywatnym jest:

- Kierowanie się zyskiem: Wiele firm ocenia inwestycje w dostępność jako koszt, a nie długoterminową inwestycję. Zdarza się, że komercyjne przestrzenie kultury oferują tylko minimalny poziom dostosowania do osób z niepełnosprawnościami i osób starszych.
- Brak standardów prawnych: W porównaniu do sektora publicznego, sektor prywatny nie jest zobligowany prawnie do wdrażania tak szerokiego zakresu dostępności, co często skutkuje mniejszym naciskiem na te kwestie.

Sektor aktywności nieformalnych / tzw. IV sektor

W IV sektorze, który obejmuje oddolne inicjatywy społeczne, często opierające się na wolontariacie lub małych grupach, dostępność (wąsko rozumiana jako zapewnienia udziału OzN) jest zależna od świadomości i zaangażowania organizatorów. Wielu z nich w tym sektorze skupia się na inkluzji społecznej (obejmującej również osoby z doświadczeniem uchodźczym

lub w trudnej sytuacji ekonomicznej), jednak brak formalnych struktur i środków finansowych ogranicza możliwości dostosowywania działań kulturalnych do potrzeb tych osób.

Główne wyzwania w IV sektorze:

- Brak zasobów: Inicjatywy nieformalne często mają ograniczone fundusze na działania dostępnościowe, co wpływa na skalę i zakres dostosowania ich działań.
- Brak wsparcia systemowego: Nieformalni organizatorzy często nie otrzymują wsparcia od instytucji państwowych, a działania na rzecz dostępności zależą wyłącznie od ich własnej inicjatywy.

Różne sektory polskiej kultury stają przed odmiennymi wyzwaniami związanymi z dostępnością. Sektor publiczny, choć zobowiązany prawnie do wdrażania standardów dostępności, napotyka na ograniczenia budżetowe i strukturalne. Sektor prywatny traktuje dostępność głównie w kontekście biznesowym, podczas gdy IV sektor zależy od świadomości i zaangażowania społecznego, ale zmaga się z brakiem zasobów. Rozwój dostosowania w każdym z tych sektorów wymaga zrównoważonych działań finansowych oraz edukacyjnych.

➔ **Dostępność dużych wydarzeń kulturalnych: studium przypadków**

1. Muzyka

Open'er Festival wyróżnia się rozbudowaną infrastrukturą przystosowaną do potrzeb osób poruszających się na wózkach. Organizatorzy stosują gumowe ścieżki, które umożliwiają dostęp do koncertów odbywających się na trawie (Cupryan i in., 2021, s.42). Ponadto festiwal zapewnia m.in. wsparcie wolontariuszy, miejsca parkingowe dla OzN, platformy z widokiem na sceny, dostosowane toalety oraz możliwość wejścia z psem przewodnikiem osobom niewidomym. Strona festiwalu posiada odrębną sekcję z informacjami dla OzN, która jest umieszczona w widocznym miejscu i zawiera kompleksowe informacje (Open'er Festival, Osoby z niepełnosprawnościami b.d.). Niestety, oficjalna strona festiwalu Open'er obecnie nie ma wersji w języku ukraińskim. Jednak festiwal silnie wspiera Ukrainę poprzez inicjatywy takie jak strefa Music Saves Ukraine. Pozwala ona wesprzeć Ukrainę poprzez zakup specjalnych gadżetów czy udział w interaktywnych wydarzeniach festiwalu, które wzmacniają działania humanitarne w regionach dotkniętych wojną (OF, Music Saves Ukraine, b.d.). Brakuje udogodnień dla osób z alternatywną sensoryką (audiodeskrypcją, tłumacze PJM).

OFF Festival zapewnia dostępność na dwóch scenach poprzez specjalne platformy oraz darmowe wejście dla opiekunów OzN. Osoby niewidome mogą korzystać z pomocy psa przewodnika, po okazaniu niezbędnych dokumentów, a na terenie festiwalu dostępne są ładowarki dla wózków elektrycznych. Informacje dotyczące dostępności są jednak rozproszone w sekcji FAQ, co może utrudniać ich odnalezienie (OFF Festival, FAQ, b.d.).

Tauron Nowa Muzyka oferuje podobne udogodnienia, w tym platformy dla OzN oraz bezpłatne wejście dla opiekuna. Informacje o dostępności są uporządkowane w wyodrębnionej sekcji FAQ (Festiwal Tauron Nowa Muzyka, FAQ, b.d.)

Orange Warsaw Festival – prawdopodobnie najlepiej dostosowany pod względem dostępności muzyczny festiwal w Polsce. Program festiwalu jest przygotowany w formie audioulotek oraz tekstów łatwych do czytania. Ponadto organizatorzy wymieniają najważniejsze rozwiązania w zakresie dostępności:

- bilet N, który uprawnia do wejścia z osobą wspierającą,
- Punkt Obsługi Priorytetowej,
- priorytetowe, poszerzone bramki wejściowe na teren festiwalu,
- wspierany transport w pobliżu terenu festiwalowego,
- opcja „Kiss & Ride” i możliwość wykupienia biletu parkingowego N,
- ponad 2 400 metrów kwadratowych utwardzonej powierzchni, która ułatwia poruszanie się po terenie OWF oraz najazdy i podwyższenia,
- platformy przy scenach, gdzie są: rampy, pętla indukcyjna, krzeselka i dostęp do prądu,
- asysta przeszkolonych wolontariuszy,
- pętle indukcyjne w Punkcie Obsługi Priorytetowej i przy platformach scenicznych,
- tłumacze PJM i wybrane osoby z obsługi, które znają podstawy PJM i AAC (Augmentative and Alternative Communication – to termin opisujący metody wspomagające lub zastępujące mowę dla osób, które mają trudności z komunikacją werbalną),
- audiodeskrypcja wszystkich koncertów sceny głównej oraz radio festiwalowe, które uruchamiane jest kwadrans przed koncertem,
- toalety dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami (Orange Warsaw Festival, dostępność, b.d.).

Wszelkie informacje o dostępności są dobrze eksponowane na stronie internetowej festiwalu.

W przypadku **koncertu Taylor Swift (2024)** na PGE Narodowy, dostępność była ograniczona. Organizatorzy poinformowali jedynie o braku zwolnienia z opłat OzN i opiekunów (Alter Art, 2024). Strona PGE Narodowy zawiera ogólne informacje dotyczące dostępności architektonicznej, ale brakowało szczegółowych rozwiązań dla tego konkretnego wydarzenia.

2. Film

W programie Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych (FPFF) w Gdyni w 2024 roku znalazły się dwa pokazy z audiodeskrypcją i napisami dla niesłyszących oraz jeden z tłumaczeniem na PJM. Dostęp do tych udogodnień był możliwy w aplikacji „Kino dostępne”. Gala otwarcia i zamknięcia była tłumaczona na PJM. Znajdujemy także informacje o braku barier architektonicznych oraz strefie wellbeing (Festiwal Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni, b.d.).

Festiwal Nowe Horyzonty. W ostatniej edycji z 2024 roku znalazły się trzy bezpłatne pokazy filmowe z audiodeskrypcją oraz napisami dla osób niesłyszących SDH (Nowe Horyzonty, Festiwal dostępny, b.d.). Festiwal dysponuje wyszkolonymi wolontariuszami, którzy służą pomocą osobom z ograniczoną mobilnością. Obiekty festiwalowe są przystosowane do potrzeb osób z alternatywną motoryką. Część programu jest dostępna online, co – jak twierdzą organizatorzy – umożliwia uczestnictwo osobom neuroróżnorodnym/z alternatywną motoryką (sic!)¹⁰.

Milenium Docs Against Gravity pokazuje filmy z audiodeskrypcją i napisami oraz niektóre wydarzenia tłumaczone są na PJM. Dodatkowo organizatorzy uruchomili infolinię wsparcia psychologicznego, w trakcie trwania wydarzenia w godzinach 17–21. Ponieważ festiwal dzieje się w kilku miastach na stronie nie znajdziemy informacji o dostępności architektonicznej (Millennium Docs Against Gravity, b.d.).

Krakowski Festiwal Filmowy – na stronie znajdziemy informację o dwóch tytułach z audiodeskrypcją oraz napisami rozszerzonymi (Krakowski Festiwal Filmowy, b.d.).

---

¹⁰ Dodatkowo, dostępność samego obiektu i stałego repertuaru Kina Nowe Horyzonty została poddana ewaluacji w projekcie „Kino bez barier – edycja polska” (B. Lis, 2023).

3. Teatr

Festiwal Szekspirowski nie udostępnia szczegółowych informacji dotyczących dostępności programu w zakresie audiodeskrypcji, napisów czy tłumaczeń PJM (Gdański Teatr Szekspirowski, Festiwal Szekspirowski, b.d.). Strona internetowa festiwalu kieruje użytkowników do sekcji „Teatr bez barier” Gdańskiego Teatru Szekspirowskiego, gdzie można znaleźć ogólne informacje dotyczące dostępności dla osób niesłyszących, niewidomych oraz osób z trudnościami w poruszaniu się. Sekcja ta zawiera także dane kontaktowe do koordynatora dostępności oraz materiały w formacie łatwym do czytania ETR (GTS, Teatr bez barier, b.d.).

Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Kontakt” w Toruniu zapewnia częściową dostępność spektakli. Wybrane przedstawienia mają audiodeskrypcję, niektóre przestrzenie festiwalowe są wyposażone w pętle indukcyjne, a opis dostępności architektonicznej budynków, w których odbywają się spektakle, jest szczegółowy (Teatr im. Wilama Horzycy, 2024).

Literatura

Festiwal Conrada – zakładka dotycząca dostępności w trakcie przygotowywania tego opracowania nie działała (Conrad Festival, b.d.). W programie nie znaleziono wydarzeń tłumaczonych na PJM lub wyposażonych w audiodeskrypcję, brakuje także informacji czy program odbywa się w przestrzeniach z pętlą indukcyjną.

Festiwal Góry Literatury wyróżniał się zapewnieniem tłumaczeń na PJM niektórych wydarzeń, a nagrania debat na YouTube były dostępne z napisami. Niemniej, brakuje informacji o dostępności dla osób z trudnościami w poruszaniu się lub widzeniu (Fundacja Olgi Tokarczuk, 2024).

Komentarz:

- W przypadku dużych wydarzeń najwięcej uwagi poświęca się zapewnieniu dostępności architektonicznej dla osób z ograniczeniami ruchowymi.
- Poziom dostosowania jest jednak bardzo zróżnicowany – od kompleksowo zaplanowanego Orange Warsaw Festival, który oferuje rozwiązania dla różnych grup, poprzez częściowo przystosowane festiwale filmowe i teatralne, aż po wydarzenia, które nie zapewniają dostępności lub nie udostępniają wystarczających informacji na ten temat (np. Krakowski Festiwal Filmowy czy Festiwal Conrada).

- Niektóre wydarzenia wykazują szersze podejście do dostępności. Przykładem może być Milenium Docs Against Gravity, które oferuje infolinię wsparcia psychicznego, czy Festiwal Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni, który wprowadził strefę Wellbeing, pokazując troskę o różnorodne potrzeby uczestników.

→ **Gry komputerowe i temat dostępności** („Can I Play That?”, b.d.; AbleGamers, b.d.; „Naughty Dog”, b.d.; SpecialEffect, b.d.¹¹)

Dostępność gier komputerowych dla osób niewidomych i niesłyszących jest coraz częściej poruszonym tematem, zwłaszcza że branża gier zaczyna przywiązywać większą wagę do tworzenia tytułów dostępnych dla szerszego grona odbiorców. Oto główne kwestie i przykłady dotyczące dostępności w grach:

1. Dostępność dla osób niewidomych

- **Audiogry:** Są to gry, które opierają się wyłącznie na dźwięku, eliminując potrzebę korzystania z ekranu. Przykładem jest gra *A Blind Legend* oparta na dźwiękach przestrzennych i umożliwiająca nawigację oraz interakcję za pomocą dźwięku.
- **Technologia dźwięku przestrzennego:** Gry takie jak *The Last of Us Part II* wprowadzają zaawansowaną technologię dźwięku, umożliwiającą graczom niewidomym poruszanie się w ich świecie za pomocą dźwięków wskazujących lokalizację przeciwników, przeszkód i przedmiotów.
- **Wsparcie dla screen readerów:** Niektóre gry integrują wsparcie dla programów do czytania ekranu, które mogą opisywać interfejs gry, pozwalając osobom niewidomym lepiej zrozumieć jej menu i elementy.

2. Dostępność dla osób niesłyszących

- **Napisy i transkrypcje dźwięków:** Coraz więcej gier oferuje szczegółowe napisy, nie tylko dla dialogów, ale także dla dźwięków otoczenia (np. szelest liści, odgłos kroków), co pozwala osobom niesłyszącym zrozumieć atmosferę gry. Gry takie jak *The Witcher 3* oferują rozbudowane opcje napisów.
- **Wizualne wskaźniki dźwięków:** W grach takich jak *Fortnite* wprowadzono wizualne wskaźniki dla dźwięków, np. ikony, które pokazują kierunek, z którego pochodzi dźwięk strzału lub kroków.
- **Język migowy w grach:** Choć rzadko spotykane, język migowy może być wprowadzany do gier jako sposób na lepszą integrację niesłyszących graczy. Niektóre postacie w

---

¹¹ „Can I Play That?” – strona recenzująca gry pod kątem dostępności; AbleGamers – organizacja non-profit, której misją jest zwiększenie dostępności gier dla osób z niepełnosprawnościami; „Naughty Dog – Accessibility in *The Last of Us Part II*” – oficjalna strona z informacjami o funkcjach dostępności w grze; SpecialEffect – organizacja pomagająca osobom z niepełnosprawnościami grać w gry.

grach są przedstawiane jako używające migowego, co wzmacnia reprezentację osób Głuchych.

3. Przykłady gier dostępnych dla osób z niepełnosprawnościami

- *The Last of Us Part II* – jedna z najbardziej zaawansowanych gier pod względem dostępności, oferująca rozbudowane opcje dla graczy z różnymi rodzajami niepełnosprawności, w tym osoby niewidome i niesłyszące.
- *Mortal Kombat II* – ma funkcje audiodeskrypcji i wsparcia dla graczy niewidomych, szczególnie przy nawigacji po menu i walce.
- *Forza Horizon 5* – gra wyścigowa, która oferuje napisy i wizualne wskaźniki dźwięków.

4. Wyzwania i przyszłość

- Choć dostępność gier rośnie, nadal istnieje wiele tytułów, które nie oferują wystarczającej liczby opcji dla osób z niepełnosprawnościami. Kluczowe wyzwania to brak standardów w branży i trudności związane z implementacją dostępnych funkcji w bardziej złożonych grach.
- W przyszłości można spodziewać się dalszego rozwoju narzędzi, takich jak sztuczna inteligencja do audiodeskrypcji w czasie rzeczywistym czy bardziej intuicyjne kontrolery.

➔ **Kultura jako przestrzeń wytchnienia, czyli wsparcia dla opiekunów nieformalnych osób o ograniczonej samodzielności oraz „narzędzie” polityki zdrowotnej**

Kultura jako przestrzeń wytchnienia dla opiekunów nieformalnych osób „zależnych” (np. osób starszych, osób z niepełnosprawnościami czy przewlekle chorych) powinna odgrywać ważną rolę, szczególnie w zakresie wsparcia emocjonalnego, regeneracji i integracji społecznej. Opiekunowie ci, na co dzień zajmujący się osobami potrzebującymi stałej pomocy, często doświadczają wyczerpania fizycznego i psychicznego, a kultura może być dla nich formą odskoczni i wytchnienia. Na poszukiwaniu innowacji społecznych w tym zakresie koncentrowała się pierwsza edycja Generatora Innowacji – „Sieci wsparcia” (b.d.) realizowana przez Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę” oraz Ministerstwo Rozwoju w latach 2016–2019. Program promował rozwój lokalnych sieci wsparcia oraz tzw. opiekę wytchnieniową, która pozwala opiekunom na chwilę odpoczynku. Inicjatywy te obejmowały różne formy: od projektów artystycznych po usługi wspierające psychicznie i fizycznie opiekunów. Publikacja

Who Cares? (National Council of Social Service, 2016), która opiera się na badaniach etnograficznych zrealizowanych w Singapurze, miała na celu zrozumienie życia opiekunów osób oraz ich złożonych potrzeb. Autorzy raportu zwracają uwagę, że opiekunowie często działają w trybie przetrwania, borykają się z chaosem i brakiem wsparcia. Badanie podkreśla, że opiekunowie często czują się zagubieni i samotni, a także przeciążeni codziennymi obowiązkami. Są często zmuszeni do poruszania się w złożonym systemie opieki zdrowotnej i społecznej bez odpowiedniego wsparcia i koordynacji. Celem badania było wywołanie dyskusji o konieczności wzmocnienia opiekunów.

Poniżej podajemy przykłady zagranicznych inicjatyw odpowiadających na zdiagnozowany problem. Część z nich dodatkowo znajduje zastosowanie w pracy z samymi pacjentami i pacjentkami (albo po prostu – osobami, które doświadczają różnych chorób przewlekłych). Również w tym wypadku kultura okazuje się ważną przestrzenią włączania społecznego i wspierania procesów zdrowienia. Dostępność instytucji kultury to również uważność na członków wspólnoty, którzy mogą znajdować się w kryzysie zdrowotnym.

– Wielka Brytania: Program **Social Prescribing** w NHS (National Health Service, b.d.) to podejście, które łączy pacjentów z lokalnymi usługami społecznymi, mającymi na celu poprawę ich zdrowia i samopoczucia. Opiera się na szerokiej współpracy różnych podmiotów, takich jak organizacje charytatywne, lokalne instytucje opieki społecznej czy zdrowotnej. Kluczowym elementem programu są tzw. *link workers* (pracownicy łącznikowi), którzy pracują z pacjentami, by opracować indywidualne plany wsparcia, dostosowane do ich potrzeb, oraz skierować ich do odpowiednich aktywności lub grup pomocowych. Program szczególnie dobrze sprawdza się w przypadku osób:

- zmagających się z przewlekłymi chorobami,
- mających problemy z niskim nastrojem lub zdrowiem psychicznym,
- doświadczających izolacji społecznej,
- mających złożone potrzeby społeczne wpływające na ich zdrowie.

Program nie tylko poprawia zdrowie pacjentów, ale także zmniejsza obciążenie służby zdrowia, oferując holistyczne wsparcie poza tradycyjnymi środkami medycznymi. Jest to część szerszej inicjatywy *Universal Personalised Care*, której celem jest zapewnienie bardziej spersonalizowanej opieki medycznej w NHS.

– Wielka Brytania: Projekt **Creative Health Review** prowadzony przez National Centre for Creative Health (NCCH, b.d.) we współpracy z grupą parlamentarzystów All-Party Parliamentary Group on Arts, Health and Wellbeing, podkreśla, jak istotną rolę mogą odegrać sztuka i kreatywność w systemie opieki zdrowotnej oraz społecznej. Celem tego działania jest wprowadzenie sztuki do szerszej polityki zdrowotnej i społecznej, aby pomóc w rozwiązywaniu problemów takich jak nierówności zdrowotne, zdrowie psychiczne i jakość życia, zwłaszcza w obszarach o słabszym dostępie do usług.

Z dotychczasowych prac powstał raport, w którym zebrano najważniejsze wnioski (NCCH, All-Party Parliamentary Group on Arts, Health and Wellbeing, 2023):

1. Integracja kreatywności w zdrowiu: Kreatywność powinna stać się integralną częścią systemu zdrowotnego XXI wieku, zapewniając holistyczne, zorientowane na osobę podejście, które redukuje nierówności i wspiera ludzi w dłuższym, zdrowszym życiu.
2. Strategiczne cele dla rządu: Raport wzywa do stworzenia ogólnokrajowej strategii na rzecz „zdrowia kreatywnego”, koordynowanej przez rząd, z odpowiednimi zasobami finansowymi. Ma to wspierać zrównoważone partnerstwa międzysektorowe i włączać sztukę do polityk zdrowotnych na poziomie lokalnym i krajowym.
3. Rola kreatywności w edukacji: Kreatywność w edukacji jest kluczowa dla zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży. Niestety, przedmioty związane ze sztuką są coraz bardziej marginalizowane, co może prowadzić do większych nierówności w dostępie do edukacji artystycznej oraz zdrowotnych wyników dzieci.
4. Wsparcie społeczności lokalnych: Sztuka i kreatywne inicjatywy w społecznościach lokalnych mają potencjał poprawy dobrostanu, redukcji izolacji i wspierania zdrowia psychicznego, co może odciążyć systemy opieki zdrowotnej.
5. Wsparcie dla osób starszych: Kreatywne zaangażowanie pomaga osobom starszym w dłuższym, niezależnym życiu, a także poprawia jakość życia, redukując ryzyko demencji i poprawiając funkcje poznawcze oraz zdrowie psychiczne.

Raport podkreśla potrzebę włączenia idei „kreatywnego zdrowia” do polityki rządu w obszarze zdrowia jako kluczowego elementu w budowie bardziej sprawiedliwego i zrównoważonego systemu zdrowia publicznego.

– Wielka Brytania: **Creative Carers Programme** – Birmingham Museums Trust: Ten program jest częścią inicjatyw związanych z dobrostanem opiekunów i oferuje im darmowe sesje

artystyczne w muzeach w Birmingham. Opiekunowie mogą uczestniczyć w różnorodnych warsztatach, takich jak malowanie jedwabiu, tworzenie łąpaczy snów czy odkrywanie starożytnych artefaktów. Więcej informacji o tym programie można znaleźć na oficjalnej stronie (Forward Carers, b.d.).

– Niemcy: Program **Kultur auf Rezept** (Recepta na kulturę), który działa na zasadzie przepisywania uczestnictwa w działaniach kulturalnych jako formy wsparcia dla osób borykających się z problemami społecznymi, psychicznymi oraz izolacją, w tym opiekunów nieformalnych. Program działa w ramach inicjatywy Erasmus+ i jego celem jest przeciwdziałanie izolacji oraz poprawa zdrowia psychicznego uczestników poprzez angażowanie ich w aktywności kulturalne, takie jak festiwale, warsztaty czy wydarzenia artystyczne (Culture on Prescription, b.d.),

→ **Dostępność instytucjonalnej kultury w Polsce dla osób z Ukrainy i Białorusi**

W publikacji *Konkultura. Wymiary uczestnictwa w kulturze młodych imigrantów z Ukrainy w Polsce* opisano badania nad uczestnictwem młodych imigrantów z Ukrainy w polskiej kulturze. Autorki badań (Jawor, Markowska-Manista, Pietrusińska, 2020) przeprowadziły analizę, która wykazała, że chociaż liczba migrantów z Ukrainy w Polsce jest znacząca, ich uczestnictwo w życiu kulturalnym jest stosunkowo niskie.

Przyczyny niskiego uczestnictwa obejmują:

- Brak zintegrowania z kulturą większościową: Migranci tworzą własną formę kultury (nazywaną w raporcie konkulturą), która istnieje równolegle do kultury polskiej, ale nie wchodzi z nią w głęboką interakcję. Główne bariery uczestnictwa to niezajomość języka polskiego oraz brak informacji o wydarzeniach w języku ukraińskim.
- Bariera społeczno-ekonomiczna: W wielu przypadkach młodzi Ukraińcy borykają się z problemami ekonomicznymi, ograniczającymi ich dostęp do wydarzeń kulturalnych.
- Brak instytucjonalnych mechanizmów integracji: Brakuje działań systemowych, które promowałyby aktywne uczestnictwo migrantów w polskim życiu kulturalnym.

Kluczowe informacje na temat migrantów ekonomicznych i osób w kryzysie uchodźczym pochodzących z Ukrainy i Białorusi, znajdujemy dodatkowo w badaniu zrealizowanym przez Centrum Kultury ZAMEK w Poznaniu w 2022 roku (Chajbos i in., s.69):

1. Nieformalne uczestnictwo: Osoby te często uczestniczą w kulturze poprzez nieformalne, etniczne praktyki, co wykracza poza oficjalne statystyki i standardowe wydarzenia kulturalne organizowane przez miasto. Ich uczestnictwo w życiu kulturalnym odbywa się zatem na obrzeżach formalnych wydarzeń kulturalnych.
2. Bariery: Osoby badane napotykać na wyzwania związane z brakiem informacji o wydarzeniach, barierami językowymi oraz ograniczeniami finansowymi.
3. Specyfika badań: Z uwagi na trudności w pozyskaniu reprezentatywnych danych dotyczących wymienionych osób, pełne uchwycenie ich uczestnictwa wymaga stosowania zaawansowanych technik badawczych, co sprawia, że pozostają one stosunkowo „niewidoczne” w oficjalnych analizach.
4. Perspektywa integracyjna: Tymczasem uczestnictwo osób z Ukrainy i Białorusi w kulturze może być ważnym narzędziem ich integracji i adaptacji do nowego środowiska.

→ Białe plamy albo przestrzenie i tematy do eksploracji

Na temat dostępności – zwłaszcza jeśli przyjmiemy za istotne, by rozszerzać jej rozumienie na wszelkie działania, które cechuje inkluzywność, otwartość i współdzielenie się zasobami – powstało już dużo wiedzy. Generowane są nowe raporty dotyczące (nie)uczestnictwa osób starszych i osób z niepełnosprawnościami. Także kwestie dotyczące włączania nienormatywnych perspektyw i wrażliwości (czasami związanych z odmiennymi stylami życia, seksualnościami, tożsamościami oraz neuroróżnorodnością) są przedmiotem badań i opracowań. Warto jednak wymienić te tematy i przestrzenie, które wciąż są stosunkowo najmniej przez nas poznane, i które należy w nadchodzących latach lepiej naświetlić, jeśli chcemy rozwijać i pogłębiać praktykę dostępności instytucji kultury w Polsce.

Wciąż brakuje szczegółowych badań dotyczących uczestnictwa w praktykach kulturalnych niektórych grup kategoryalnych, takich jak osoby w kryzysie uchodźczym, osoby w kryzysie bezdomności oraz przedstawiciele różnych grup etnicznych żyjących w Polsce.

1. Wciąż niewiele się dzieje w obszarze włączania do instytucjonalnej kultury osób w kryzysie bezdomności. Jednym z wyjątków jest MiserArt z Wrocławia.

Andrzej Ptak z Towarzystwa Pomocy św. Brata Alberta z Wrocławia opisuje eksperyment, który od kilku lat jest realizowany w tym mieście. Kilka podmiotów (m.in. Towarzystwo i

Instytut Grotowskiego) w 2016 roku – roku Europejskiej Stolicy Kultury – zainicjowało stworzenie w opuszczonym lokalu przekazanym przez miasto, miejsca, w którym pracując narzędziami kulturowymi pomaga się osobom wyjść z bezdomności. Poniżej fragmenty krótkiego eseju Ptaka, które można potraktować jako inspirację i dobry przykład włączania za sprawą aktywności kulturalnych osób pozostających na marginesie.

[...] W październiku 2014 r. wspólnie z młodzieżą z Parlamentu Wrocławia, Instytutem im. Jerzego Grotowskiego i oczywiście osobami z doświadczeniem bezdomności, powołaliśmy „MiserArt strefę kreatywną w labiryncie wykluczenia”, które stało się centrum holistycznego mikrosystemu wsparcia dla osób w sytuacji ulicznej bezdomności, miejscem przez osoby bezdomne współtworzonym i zarządzanym. [...] Wychodząc od „strefy kultury” i organizacji eventów: koncertów, spektakli, wystaw i konferencji, stopniowo przekształcamy się w dizajnerskie przedsiębiorstwo oparte na założeniach ekonomii społecznej, gdzie osoby z doświadczeniem bezdomności są współtwórcami i współdziałowcami biznesowymi. Prowadzona w pracowni dizajnu upcyklingowej produkcja stołów-ogrodów zorganizowana została w ramach konceptualnej formuły „EcoBauhausu”. Formuła ta prowokuje do estetycznej transgresji i otwarcia na codzienny rozwój umiejętności rzemieślniczych, a także wnikliwego poznania materiału odpadowego/recyklingowego, tak by nadać mu zrewitalizowaną funkcję zestrojoną z jego przeszłością. W wymiarze ekonomicznym, rozbudzenie kreatywności prowadzić ma do biznesowej niezależności. W poszukiwaniu kontrahentów, nasze obiekty-produkty prezentujemy na krajowych i zagranicznych targach i wystawach. We współpracy z gminą Wrocław, dziesięciu członków z kilkunastoosobowego zespołu MiserArt mieszka w wynajętej na komercyjnym rynku willi – „domu integracji”.

[...] (Osoby zaangażowane w projekt – red.) są pośrednikami, a czasem przewodnikami w doznaniach estetycznych, współorganizując dla szerokiej publiczności: wystawy, spektakle teatralne, koncerty czy warsztaty.

[...] Kierował nami prosty zmysł stworzenia i utrwalenia na mapie Wrocławia przyjaznej przestrzeni relacyjnej, w której osoby z doświadczeniem bezdomności poczują się „u siebie”, a jednocześnie będą gospodarzami wydarzeń i doznań na wysokim poziomie artystycznym, włączając się w nurt kulturalnego życia miasta.

[...]W partnerstwie z Wydziałem Architektury Politechniki Wrocławskiej, studenci zaprojektowali „żywe murale”, które na podobieństwo jaskółczych domków miały być implantowane na bocznych ścianach kamienic. Byłyby to społeczno-ekologiczne instalacje aranżowania w przestrzeni publicznej miejsc spotkań, prowadzonych przez osoby z doświadczeniem bezdomności. Jedne miały być czytelniami, inne herbaciami, jeszcze inne małymi sklepikami, a istotą ich funkcji miało być, propagowanie innowacyjnych rozwiązań proekologicznych i społecznych w ujęciu programów rewitalizacyjnych (Ptak, 2018, s. 12-13).

2. Brakuje kompleksowych ewaluacji, których celem byłoby zbadanie, w jaki sposób realizowane są modernizacje architektoniczne instytucji kultury, finansowane ze środków publicznych. Niezbędne jest określenie, czy wprowadzone rozwiązania powstają w dialogu z przedstawicielami grup osób z niepełnosprawnościami ruchu. Jaka jest ich jakość i użyteczność oraz czy dają możliwość samodzielnego eksplorowania przestrzeni publicznych (bez konieczności wzywania wsparcia osób drugich). Czy ich charakter odpowiada rzeczywistym potrzebom, czy też stanowią one jedynie tymczasowe rozwiązania, które nie przynoszą długofalowych korzyści?

3. Brakuje również ewaluacji projektów finansowanych ze środków publicznych, szczególnie w zakresie oceny, w jakim stopniu stosowane rozwiązania, takie jak audiodeskrypcja czy tłumaczenie na PJM, są wykorzystywane przez różne grupy odbiorców.

4. Wiele platform streamingowych daje możliwość skorzystania z audiodeskrypcji oraz napisów dla osób niesłyszących przygotowanych do wybranych produkcji. Najbardziej rozbudowaną ofertę w tym zakresie proponuje Netflix, który od kilku lat udostępnia polskie produkcje z AD i napisami CC, a od 2024 roku sukcesywnie wprowadza te rozwiązania również do produkcji zagranicznych o globalnym zasięgu. Przykładem są seriale takie jak *Dżentelmeni*, *Kaos* czy *Królowa* (sezony 1 i 5), a także *Gliniarz z Beverly Hills: Axel F*, które mają audiodeskrypcję. Z kolei serial *Para idealna* oferuje zarówno audiodeskrypcję, jak i napisy CC. Inne platformy, takie jak Max, również wprowadzają podobne rozwiązania – na przykład trzy sezony serialu *Detektyw* oraz serial *Pingwin* wyposażone są w audiodeskrypcję, co daje rzadką w Polsce możliwość oglądania produkcji popkulturowych osobom niewidomym i słabowidzącym.

Serwis Player udostępnił tłumaczenie na PJM wybranych odcinków teleturnieju „Milionerzy”.

Brak jest jednak spójnych i konsekwentnych działań w tym zakresie. Wiele z dostępnych produkcji wyposażonych w audiodeskrypcję i napisy CC można znaleźć jedynie przypadkowo, co wskazuje na potrzebę lepiej zorganizowanych katalogów i dostępnych informacji na temat dostępności treści na poszczególnych platformach. Brakuje też systematycznych danych dotyczących rzeczywistego korzystania z platform streamingowych przez OzN.

5. Podobnie wciąż na badania i analizy z zakresu dostępności czeka sektor kreatywny (w tym branża marketingowa i reklamowa) i tzw. przedsiębiorstwa kulturalne (do których można zaliczyć m.in. klubokawiarnie lub kameralne księgarnie, organizujące nierzadko wydarzenia otwarte), czyli firmy zaangażowane w organizację wydarzeń kulturalnych, dla których osiągnięcie finansowego zysku jest jednym z istotnych celów.

6. Na oddzielne opracowanie czeka również temat polskiego szkolnictwa artystycznego oraz jego dostosowania do potrzeb i możliwości osób, które nie są normatywne w odniesieniu do sprawności lub charakteryzującej je kultury językowej. Problemy sygnalizowane w tym raporcie, powinny być oddzielnie potraktowane. Wnioski z takiego badania warto byłoby

poszerzyć o kolejne analizy dotyczące odnajdywania się absolwentów tych kierunków i uczelni (OzN, osoby niepolskojęzyczne, osoby Głuche, osoby przewlekle chore, etc.) na rynku pracy. Czy „branża” jest na taką ewentualność przygotowana i otwarta?

7. Rodzice i opiekunowie osób z niepełnosprawnościami pozostają w dużym stopniu niewidzialni zarówno z perspektywy regulacji prawnych, jak i oferty instytucji (pomimo dobrych przykładów innowacji społecznych, o których pisaliśmy wyżej). Instytucje zazwyczaj projektują działania tylko z myślą o odbiorcach z niepełnosprawnościami. Ich rodziny często od lat nie mają szansy na korzystanie z kultury, w zgodzie z własnym potencjałem i zainteresowaniami oraz w poczuciu, że ich dzieci/ bliscy są w tym czasie bezpieczni i zaopiekowani.

8. Czynniki genderowe w połączeniu z innymi zmiennymi (poziom sprawności, rasa, status klasowy, seksualność, etc.) może mieć dodatkowe przełożenie na poziom i charakter uczestnictwa w instytucjonalnej kulturze. Jakkolwiek wiemy z różnych badań, że kobiety stanowią większość wśród osób biorących aktywny udział w wydarzeniach kulturalnych, to jednocześnie niewiele wiadomo na temat tego, jak wygląda rozkład uczestnictwa w kulturze wśród „osób ze szczególnymi potrzebami”. Jakiego rodzaju bariery i trudności w uczestnictwie w kulturze mogą dodatkowo wynikać z bycia kobietą lub bycia mężczyzną?

9. Badania uczestnictwa w kulturze niestety nadal pozostają często nieuważne na kwestie dostępności (i nie mamy na myśli tylko niedostosowania treści komunikatów z badań, np. w związku z niedostosowaniem plików, lub nieprzygotowaniem wersji w ETR, lub wersji wideo z tłumaczeniem na PJM), ale także w samej ich konstrukcji pomija się przyjęcie perspektywy np. osób z niepełnosprawnościami. Dla przykładu, z niedawno opublikowanych wyników badań na temat aktywności kulturalnych Polaków w 2023 roku (Narodowe Centrum Kultury) nie dowiemy się nic na temat poziomu sprawności respondentów i respondentek (NCK, *Aktywność kulturalna Polaków w 2023 roku*, 2023).

V. Bibliografia

AbleGamers. (b.d.). <https://ablegamers.org/> Dostęp: 28.09.2024

Alter Art. (2024). Taylor Swift | The Eras Tour. <https://alterart.pl/wydarzenia/taylor-swift-the-eras-tour/> Dostęp: 28.09.2024

Atypika. (b.d.). Neuroróżnorodność. <https://atypika.org/neuroroznorodnosc/> Dostęp: 28.09.2024

Bąk, A. (red.). (2021). Rocznik Kultury Polskiej 2021. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury. <https://sklep.nck.pl/pl/p/Rocznik-Kultury-Polskiej-2021-do-pobrania-PDF/955> Dostęp: 28.09.2024

Bąk, A. (red.). (2022). Rocznik Kultury Polskiej 2022. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury. <https://sklep.nck.pl/pl/p/Rocznik-Kultury-Polskiej-2022-do-pobrania-PDF/997?srsId=AfmBOoq8axgwtCACEVsdQK5-OQKaGFB8mi4iMXjrt-yhrKb2SwAaNChp> Dostęp: 28.09.2024

Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych. (b.d.). *Instytucje orzekające, procedury orzekania, tryb i zasady*. <https://niepelnosprawni.gov.pl/art,13,instytucje-orzekajace-procedury-orzekania-tryb-i-zasady> Dostęp: 28.09.2024

Bogunia-Borowska, M. (2012). Fenomen telewizji: Interpretacje socjologiczne i kulturowe. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Bourdieu, P., Passeron, J.-C., (2012). Reprodukacja: Elementy teorii systemu nauczania (E. Neyman, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Buchner, A., Kietlińska, B., Wierzbicka, M. (2016). Głusi i słyszący – otwarta kultura i przestrzeń dialogu? Warszawa: Mazowiecki Instytut Kultury. <https://www.nck.pl/badania/raporty/raport-glusi-i-slyszacy-otwarte-kultury-i-przestrzen-dialogu-> Dostęp: 28.09.2024

Buchner, A., Wierzbicka, M., Rożdżyńska, K. (2017). Zobaczmy co w MIKU! Dostępność oferty kulturalnej Mazowieckiego Instytutu Kultury dla osób z dysfunkcją wzroku: Raport z badań preferencji i potrzeb kulturalnych osób niewidomych i słabowidzących. Warszawa: Mazowiecki Instytut Kultury. <https://nck.pl/upload/2018/06/raportzobaczmy-co-w-miku.pdf> Dostęp: 22.09.2024

BWA Wrocław. (2021). *Oprowadzania po wystawie Hybrid-in: Audiodeskrypcja i PJM*. <https://bwa.wroc.pl/wydarzenie/oprowadzania-po-wystawie-hybrid-in-audiodeskrypcja-i-pjm/> Dostęp: 28.09.2024

BWA Wrocław. (2024). *Oprowadzania z audiodeskrypcją po wystawie Olbrzymki*. Pobrano z <https://bwa.wroc.pl/wydarzenie/oprowadzania-z-audiodeskrypcja-po-wystawie-olbrzymki/> Dostęp: 28.09.2024

Campbell, F. K. (2009). *Contours of ableism: The production of disability and abledness*. Palgrave Macmillan.
Can I Play That? (b.d.). <https://caniplaythat.com/> Dostęp: 28.09.2024

Cembruch-Nowakowski, M., Sanetra-Szeliga, J. (2022). Zróżnicowanie dostępności do oferty kulturalnej oraz jej postrzeganie na wsi i w mieście. W A. Bąk (red.), Rocznik kultury polskiej 2022 (s. 16-35). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

- Centrum Kultury ZAMEK. (2023). Daniel Kotowski „Signing/Singing”. <https://ckzamek.pl/wydarzenia/10420-wernisaz-daniel-kotowski-signingsinging-jezyk-migo/> Dostęp: 28.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (2023). Włącznik: *Uspołecznianie instytucji kultury*. <https://ckzamek.pl/wydarzenia/10334-1910-prezentacje-i-rozmowy/> Dostęp: 28.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (2024). Lista uchybień: Spektakl, wystawa i rozmowa z ad i pjm. <https://ckzamek.pl/wydarzenia/11195-lista-uchybień-spektakl-wystawa-i-rozmowa/> Dostęp: 29.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (b.d.). Kadry kultury. <https://ps.ckzamek.pl/podstrony/8015-kadrykultury/> Dostęp: 29.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (b.d.). Kino bez barier w drodze. <https://ps.ckzamek.pl/podstrony/11549-kino-bez-barier-w-drodze/> Dostęp: 29.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (b.d.). Marta [Plik audio]. <https://ps.ckzamek.pl/media/files/6-Marta.mp3> 28.09.2024 Dostęp: 29.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (b.d.). Nie widać. <https://ps.ckzamek.pl/podstrony/5720-nie-widac-wystawa/> Dostęp: 29.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (b.d.). Obecność. <https://ckzamek.pl/podstrony/7782-obecnosc/> Dostęp: 29.09.2024
- Centrum Kultury ZAMEK. (b.d.). Zamek Otwarty. <https://ps.ckzamek.pl/podstrony/3847-projekty/> Dostęp: 29.09.2024
- Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia. (b.d.). Usłyszeć obraz: Oprowadzanie z audiodeskrypcją na żywo. <https://www.laznia.pl/edukacja/uslyszec-obraz-oprowadzanie-z-audiodeskrypcja-na-zywo-369/> Dostęp: 29.09.2024
- Chajbos, K., Lis, B. (2020). Przyszłość kultury. Badanie poznańskiego sektora. Poznań: Centrum Kultury ZAMEK. <https://ckzamek.pl/artykuly/6737-przyszosc-kultury-badanie-poznanskiego-sektora/> Dostęp: 29.09.2024
- Chajbos, K., Lis, B. (2022). Zamek i ludzie: Raport z badań publiczności Centrum Kultury ZAMEK w roku 2022. Poznań: Centrum Kultury ZAMEK. <https://ckzamek.pl/artykuly/9728-zamek-i-ludzie-raport-z-badan-publicznosci-centrum/> Dostęp: 29.09.2024
- Cinema City. (b.d.). Kino przyjazne sensorycznie. <https://www.cinema-city.pl/static/pl/pl/kino-przyjazne-sensorycznie> Dostęp: 29.09.2024
- Conrad Festival. (b.d.). Dostępny Festiwal
Conrada. <https://conradfestival.pl/p/193,dostepny-festiwal-conrada> Dostęp: 29.09.2024
- Creative Europe Programme. (b.d.). European agenda for culture. <https://ec.europa.eu/culture/> Dostęp: 29.09.2024

Culture on Prescription. (b.d.). About the project. <https://de.culture-on-prescription.eu/about-the-project/> Dostęp: 29.09.2024

Cupryan, P., Kowalski, K., Mańkowska, J., Więckowski, R., Włodarski, T., Zadrożny, J., Żórawska, A. (2021). Poradnik dla sektora kultury w zakresie zapewniania dostępności. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. <https://www.dostepnoscplus.gov.pl> Dostęp: 29.09.2024

Dâmaso, M., Dowden, S., Smith, C. (2023). Culture for health and well-being compendium: A guide for practitioners. https://www.cultureforhealth.eu/app/uploads/2023/06/C4H_Compendum_V4_LP.pdf Dostęp: 29.09.2024

Disability Arts International. (b.d.). Europe Beyond Access. <https://www.disabilityartsinternational.org/europe-beyond-access/> Dostęp: 29.09.2024

Dom Kultury w Kętach. (b.d.). Kino przyjazne sensorycznie. <https://www.domkultury.kety.pl/kino-przyjazne-sensoryczne> Dostęp: 29.09.2024

e-teatr.pl. (2023). Warszawa: Teatr Wielki - Opera Narodowa usuwa bariery w dostępie do kultury. <https://e-teatr.pl/warszawa-teatr-wielki-opera-narodowa-usuwa-bariery-w-dostepie-do-kultury-38973> Dostęp: 29.09.2024

Eurovision Song Contest. (2015). Monika Kuszyńska - In The Name Of Love (Poland) - LIVE at Eurovision 2015: Semi-Final 2 [Film]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=VBI8TQXi--M> Dostęp: 29.09.2024

Fajt, D., Kuta, N., Łysakowska, o., Sałajczyk, R. (2023). Trans/Praca: Poradnik dla pracowników. Poznań: Stowarzyszenie Grupa Stonewall. <https://transpraca.pl/wp-content/uploads/2023/09/trans.praca-pracownicy-internet-1.09.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Festiwal Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni. (b.d.). Inkluzywność. <https://festiwalgdynia.pl/deklaracja-srodowiskowa/inkluzywnosc/> Dostęp: 29.09.2024

Festiwal Tauron Nowa Muzyka. (b.d.). FAQ. <https://festiwalnowamuzyka.pl/faq/> Dostęp: 29.09.2024

Forward Carers. (b.d.). Creative Carers Programme. <https://forwardcarers.org.uk/creative-carers-programme/> Dostęp: 29.09.2024

Fundacja Katarynka. (b.d.). Fundacja Katarynka [Fanpage na Facebooku]. https://www.facebook.com/FundacjaKatarynka/?locale=pl_PL Dostęp: 29.09.2024

Fundacja Kultury bez Barier. (b.d.). Kultura bez Barier. <https://kulturabezbarier.org> Dostęp: 29.09.2024

Fundacja Mili Ludzie. (b.d.). Fundacja Mili Ludzie. <https://www.mililudzie.org> Dostęp: 29.09.2024

Fundacja Olgi Tokarczuk. (2024). Festiwal Góry Literatury 2024. <https://fundacjaolgitokarczuk.org/festiwal-gory-literatury/2024/> Dostęp: 29.09.2024

Galeria Arsenał w Białymstoku (b.d.). *Grupy*. <https://galeria-arsenal.pl/grupy> Dostęp: 29.09.2024

Galeria Arsenał w Białymstoku (b.d.). Orowadzanie z audiodeskrypcją po wystawie Świat nie wierzy łzom: Nostalgia i trauma w sztuce Białegostoku i Podlasia. <https://galeria-arsenal.pl/edukacja/oprowadzanie-z-audiodeskrypcja-po-wystawie-swiat-nie-wierzy-lzom-nostalgia-i-trauma-w-sztuce-biale-gostoku-i-podlasia-1> Dostęp: 29.09.2024

Galeria Arsenał w Białymstoku (2022). Orowadzanie w języku białoruskim po wystawie Kateryny Lysovenko „Ogród Cmentarny”. <https://galeria-arsenal.pl/wydarzenia/oprowadzanie-w-jezyku-bialoruskim-po-wystawie-kateryny-lysovenko-ogrod-cmentarny-eskursi-u-na-bielaruskai-movie-pa-vystavie-kate> Dostęp: 29.09.2024

Galeria Miejska Arsenał. (2022). Polityki niedostępności. <https://arsenal.art.pl/exhibition/polityki-niedostepnosci/> Dostęp: 29.09.2024

Gdański Teatr Szekspirowski. (b.d.). Festiwal Szekspirowski. <https://festiwalszekspirowski.pl> Dostęp: 29.09.2024

Gdański Teatr Szekspirowski. (b.d.). Teatr bez barier. <https://teatrszekspirowski.pl/o-teatrze/teatr-bez-barier/> Dostęp: 29.09.2024

Generator Innowacji „Sieci wsparcia”. (b.d.). <https://sieciwsparcia1.e.org.pl/> Dostęp: 29.09.2024

Główny Urząd Statystyczny. (2023). Wyniki finansowe instytucji kultury w 2022 roku – dane wstępne. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/wyniki-finansowe-instytucji-kultury-w-2022-roku-dane-wstepne,8,24.html> Dostęp: 29.09.2024

Goc, A. (2022). Głusza. Warszawa: Dowody na istnienie

Godlewska-Byliniak, D., Lipko-Konieczna, M. (red.). (2018). Niepełnosprawność i społeczeństwo. Performatywna siła protestu. Warszawa: Fundacja Teatr 21, Bienale Warszawa <https://biennalewarszawa.pl/wp-content/uploads/2019/01/niepelnosprawnosxxcxx-i-spoleczenxxstw.-performatywna-sila-protestu-1.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Godzic, W. (red.). (2001). Podglądanie Wielkiego Brata. Kraków: Rabid.

Goffman, E. (2011). *Instytucje totalne: O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Psychologiczne

Goodley, D. (2016). *Disability studies: An interdisciplinary introduction*. SAGE Publications.

Halawa, M. (2006). *Życie codzienne z telewizorem*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne

Haraway, D. (2008). *Wiedze usytuowane. Kwestia nauki w feminizmie i przywilej ograniczonej/częściowej perspektywy* (A. Czarnacka, Tłum.). Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego. <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0062haraway1988.pdf>
Dostęp: 29.09.2024

Hejwowska, A. (2022). *O rozkładzie przestrzennym muzeów w Polsce*. W: A. Bąk (red.), *Rocznik kultury polskiej 2022* (s. 56-72). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego. (2024). *Rezydencje artystyczne dla Ukrainy*. <https://www.instytut-teatralny.pl/2024/04/10/rezydencje-artystyczne-dla-ukrainy/>
Dostęp: 29.09.2024

Janiak, J., Janiak, W. (2024). *Czucie: Charakterystyka potrzeb osób z zaburzeniami przetwarzania sensorycznego*. W: I. Ostrowska (red.), *Narzędziownik kina dostępnego* (s. 26-31). Poznań: Centrum Kultury ZAMEK <https://ckzamek.pl/artykuly/11571-narzedziownik-kina-dostepnego/> Dostęp: 29.09.2024

Jankowska, A. (2018). *Patrząc w przeszłość, patrząc w przyszłość: 10 lat audiodeskrypcji filmowej w Polsce. Między Oryginałem a Przekładem*, 24(40), 139–158. <https://doi.org/10.12797/MOaP.24.2018.40.08> Dostęp: 29.09.2024

Jawor, A., Markowska-Manista, U., Pietrusińska, M. J. (2020). *Konkultura. Wymiary uczestnictwa w kulturze młodych imigrantów z Ukrainy w Polsce*. Wydawnictwo Scholar.

Kafer, A. (2013). *Feminist, queer, crip*. Indiana University Press.

Kosel, M. (2023). *Dokąd zabierze mnie nadjeżdżający autobus? Nie wiem, niedowidzę*. Krytyka Polityczna. <https://krytykapolityczna.pl/kraj/komunikacja-miejska-i-wyklucznie-osob-z-niepelnosprawnosciami/> Dostęp: 29.09.2024

Kostrzewa, Y., Dzierżanowski, M., Miecznikowski, G., Rogaska, K. (2024). *Jak mówić i pisać o osobach LGBTQIAP+?* (wyd. 3). Warszawa: Wydawnictwo Newsroom. <https://jakmowicolgbt.pl/wp-content/uploads/2024/06/Jak-mowic-i-pisac-o-osobach-darmowy-poradnik-wyd-3.pdf.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Kowalski, K., Żórawska, A. (2021). *Ekspertyza dotycząca dostępności kinematografii dla osób z niepełnosprawnościami w Polsce oraz stosowanych w innych krajach metod zapewniania równego dostępu do kinematografii: Etap II*. Warszawa: Fundacja Integracja. Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu. Dostęp: w trybie informacji publicznej

Krakowski Festiwal Filmowy. (b.d.). <https://www.krakowfilmfestival.pl/pokazy-z-audiodeskrypcja-i-napisami-rozszerzonymi/> Dostęp: 29.09.2024

Król, A. (2022). Reprodukacja a reżymy sprawności. O macierzyństwie, bezdzietności i niezależnym życiu kobiet z niepełnosprawnościami. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Lis, B. (2020a). „Nikt nas nie słucha”. Kilka spotkań – kilka refleksji. Warszawa: Automatophone. https://warszawa.krytykapolityczna.pl/wp-content/uploads/2024/06/Nikt-nas-nie-slucha_Raport-Gluche-Czwartki_Bartek-Lis_FINAL.pdf Dostęp: 29.09.2024

Lis, B. (2022). Zależność i wiek. W: M. Kosińska, E. Banaszek (red.), Edukacja kulturowa dorosłych potrzebujących wsparcia socjoterapeutycznego (s. 91-99). Poznań: Centrum Kultury ZAMEK. https://ckzamek.pl/media/files/Skad_PL_Kz1c9EC.pdf Dostęp: 29.09.2024

Lis, B. (2024). Co sektor filmowy w Polsce wie na temat dostępności? Raport z badań. Poznań: Centrum Kultury ZAMEK. https://ckzamek.pl/media/files/Co_sektor_filmowy_w_Polsce_wie_na_temat_dostepnosci_Raport_z_badan_ToLsimU.pdf Dostęp: 29.09.2024

Lis, B. (red.). (2020b). Mobilne Sceny Muzyczne – raport z badań. Poznań: Fundacja Nordoff Robbins Polska <https://arteterapia.pl/wp-content/uploads/2021/01/Mobilne-Sceny-Muzyczne-raport-z-badan-MT-spolecznościowa.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Lis, B. (2023). Kino bez barier – edycja polska: Raport z badań. Poznań: Centrum Kultury ZAMEK. https://ckzamek.pl/media/files/Kino_bez_barier_-_edycja_polska_6T5ly5g.pdf Dostęp: 28.09.2024

Lis, B., Wala, K. (2019a). Muzeum Zamkowe w Malborku – badania publiczności. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku (raport niepublikowany)

Lis, B., Wala, K. (2019b). Seniorzy zależni jako uczestnicy kultury. Użyteczny poradnik. Poznań: Centrum Kultury ZAMEK. https://ps.ckzamek.pl/media/files/CPE_-_uzyteczny_poradnik.pdf Dostęp: 28.09.2024

Lis, R. (2023). *Co Ci powie o kulturze koordynator_ka dostępności*. Lublin-Katowice. https://drive.google.com/drive/folders/1rF8J_umm0OI2D85qEjmVnYPvygUOp9Md Dostęp: 28.09.2024

Mańkowska, J. (2023). Dziś mam do Was pytanie: Czy alkohol... [Post na LinkedIn]. LinkedIn. Pobrano z https://www.linkedin.com/posts/justyna-mańkowska-13461551_dziś-mam-do-was-pytanie-czy-alkohol-activity-7235264672264794113-7IsI/?originalSubdomain=pl Dostęp: 28.09.2024

Materska-Samek, M., Kotlińska, M., Hapek, M. (2023). Dostępność kina dla osób ze specjalnymi potrzebami. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/c9af6d4d-777e-4222-9bef-d7bb68c9910a/content> Dostęp: 28.09.2024

Matowicka, M., Piegat, E., Piwowarska, M., Szurkiewicz, A., Więckowski, R., Żórawska, A. (2023). Model dostępnej kultury. Warszawa: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Fundacja Kultury bez Barrier. https://kultura-bez-barrier.pfron.org.pl/fileadmin/Projekty_UE/kultura-bez-barrier/2023-11-27_Model/Model_Dostepnej_Kultury_2023.pdf?utm_campaign=pfron&utm_source=df&utm_medium=download Dostęp: 29.09.2024

Mazowieckie Stowarzyszenie Pracy dla Niepełnosprawnych "De Facto". (b.d.). <https://www.defacto.org.pl/index2.html> Dostęp: 29.09.2024

McRuer, R. (2006). Crip theory: Cultural signs of queerness and disability. New York University Press.

Millennium Docs Against Gravity. (b.d.). Informacje praktyczne – Warszawa. <https://mdag.pl/22/pl/warszawa/page/Informacje-praktyczne-Warszawa> Dostęp: 29.09.2024

Miłość Nie Wyklucza. (b.d.). Plakat: „Przedemną możesz się bezpiecznie wyoutować”. <https://old.mnw.org.pl/wp/plakat-przedemna-mozesz-sie-bezpiecznie-wyoutowac/> Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Cyfryzacji. (b.d.). Jak przygotować deklarację. <https://www.gov.pl/web/dostepnosc-cyfrowa/jak-przygotowac-deklaracje-dostepnosc> Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Cyfryzacji. (b.d.). WCAG 2.1 w skrócie. <https://www.gov.pl/web/dostepnosc-cyfrowa/wcag-21-w-skrocie> Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. (b.d.). Szanse dostępnej kultury w miastach i regionach. <https://www.gov.pl/web/wufl1/szans-dostepnej-kultury-w-miastach-i-regionach> Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2015). Regulamin Kultura dostępna. http://www.mkidn.gov.pl/media/po2015/dokumenty/20150422_Kultura_dostepna-regulamin.pdf Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2017). Decyzje Kultura Dostępna 2017. http://www.mkidn.gov.pl/media/po2017/decyzje/20170413_KD_2017.pdf Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2018). Karta publikacji z odwołaniami Kultura Dostępna. http://www.mkidn.gov.pl/media/po2018/dokumenty/20180604_KD_2018_karta_publicacji_z_odwolaniami.pdf Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2019). Karta publikacji po odwołaniach Kultura Dostępna 2019. http://www.mkidn.gov.pl/media/po2019/wyniki/20190424_KD_2019_karta_publicacji_po_odwolaniach.pdf Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2023). 25 mln zł dla 164 instytucji kultury w projekcie „Kultura bez barier”. <https://www.gov.pl/web/kultura/25-mln-zl-dla-164-instytucji-kultury-w-projekcie-kultura-bez-barier> Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (b.d.). Podręcznik beneficjenta. https://eogkultura.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/Podręcznik%20Beneficjenta.pdf Dostęp: 29.09.2024

Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. (b.d.). Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych. <https://www.gov.pl/web/rodzina/konwencja-o-prawach-osob-niepelnospawnych> Dostęp: 29.09.2024

Mitchell, D. T., Snyder, S. L. (2000). Narrative prosthesis: Disability and the dependencies of discourse. University of Michigan Press.

MOCAK Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie. (2024). Orowadzanie w języku ukraińskim po wystawie „Sploty: Współczesna tkanina artystyczna z kolekcji MOCAK-u”. <https://mocak.pl/do-zobaczenia-oprowadzanie-w-jezyku-ukrainskim-po-wystawie-sploty-wspolczesna-tkanina-artystyczna-z-kolekcji-mocak-u> Dostęp: 29.09.2024

Mroczek, M. (2021). Raport statystyczny: Edukacja włączająca w Polsce. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji. <https://ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=33887> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Fotografii w Krakowie. (2024). Orowadzanie po wystawie „Być jak Adam Karasiuk” w języku ukraińskim – finisaż. <https://mufo.krakow.pl/odwiedzaj/wydarzenia/oprowadzanie-po-wystawie-byc-jak-adam-karas-w-jezyku-ukrainskim-finisaz> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. (2022). Open call: Rezydencja dla ukraińskich artystów/artystek – jesień/zima 2022. <https://polin.pl/pl/aktualnosc/2022/10/10/open-call-rezydencja-dla-ukrainskich-artystowartystek-jesienzima-2022> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. (2024). Nostalgiczna podróż do sztęta: Specjalne orowadzanie w języku białoruskim. <https://polin.pl/pl/nostalgiczna-podroz-do-sztetla-specjalne-oprowadzanie-w-jezyku-bialoruskim> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Miasta Łodzi (b.d.). Orowadzanie po wystawie Paweł Klecki i muzyka Łodzi z audiodeskrypcją. <https://muzeum-lodz.pl/event/oprowadzanie-po-wystawie-pawel-klecki-i-muzyka-lodzi-z-audiodeskrypcja/> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Narodowe w Warszawie: Muzeum Narodowe w Warszawie. (b.d.). Wydarzenia dla osób z niepełnosprawnością wzroku. <https://www.mnw.art.pl/edukacja/wydarzenia-dostepne/wydarzenia-dla-osob-z-niepelnospawnoscia-wzroku/> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Narodowe we Wrocławiu. (b.d.). Intrygujące orowadzanie z audiodeskrypcją. Pobrano z <https://mnwr.pl/intrygujace-oprowadzanie-z-audiodeskrypcja-2/> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Narodowe we Wrocławiu. (b.d.). Od denara do złotówki: Orowadzanie kuratorskie. Pobrano z <https://mnwr.pl/od-denara-do-zlotowki-oprowadzanie-kuratorskie/> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. (b.d.). Przedprzewodnik: Zanim zaczniesz zwiedzać Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. <https://www.wilanow-palac.pl/przedprzewodnik.html> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki Nowoczesnej (MSN): Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. (b.d.). Czego nie widać w sztuce: Orowadzanie z audiodeskrypcją. <https://artmuseum.pl/pl/wydarzenia/czego-nie-widac-w-sztuce-oprowadzanie-z-audiodeskrypcja-po> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. (2022). Słonecznik: Solidarny dom kultury. <https://artmuseum.pl/pl/cykle/slonecznik-solidarny-dom-kultury> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. (2023). Białoruski piknik: Спаткаймя, беларусы! (Spatkajmsia, Belarusk!). <https://artmuseum.pl/pl/wydarzenia/bialoruski-piknik-spatkajmsia-belarusk-pknk> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. (2024). Ekskurs ukraińsko-mową: Orowadzanie po ukraińsku. <https://artmuseum.pl/pl/wydarzenia/ekskurs-ukransyukomovo-oprowadzanie-po-ukrainsku-10> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki w Łodzi. (2022). Kuratorskie orowadzanie z tłumaczeniem: Atlas współczesności. <https://msl.org.pl/kuratorsku-ekskursiyu-po-vistavci-atlas-suchasnosti-vpravi-oprowadzanie-kuratorskie-z-tlumaczeniem> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki w Łodzi. (b.d.). Dostępność Muzeum Sztuki w Łodzi. <https://msl.org.pl/dostepnosc-muzeum-sztuki-w-lodzi-0> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki w Łodzi. (2002a). Orowadzanie kuratorskie z tłumaczem PJM po wystawie W jakim pięknym miejscu jesteśmy. <https://msl.org.pl/oprowadzanie-kuratorskie-z-tlumaczem-pjm-po-wystawie-w-jakim-pieknym-miejscu-jestesmy> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki w Łodzi. (2022b). Orowadzanie Magdaleny Franczak z audiodeskrypcją na żywo po wystawie Zwichnięty czas. <https://msl.org.pl/oprowadzanie-magdaleny-franczak-z-audiodeskrypcja-na-zywo-po-wystawie-zwichniety-czas> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie MOCAK. (2023). Orowadzanie z audiodeskrypcją po wystawie Uczyn to realnym. Pobrano z <https://www.mocak.pl/oprowadzanie-w-jezyku-polskim-z-audiodeskrypcja-po-wystawie-uczyn-to-realnym-czyli-podobnym-do-czego-wspolczesna-sztuka-litewska>

Muzeum Śląskie. (2022). Głusza. <https://muzeumslaskie.pl/glusza/> Dostęp: 29.09.2024

Muzeum Współczesne Wrocław. (b.d.). Orowadzanie w języku ukraińskim po wystawie „Polska Gościnność”. <https://muzeumwspolczesne.pl/wydarzenia/oprowadzanie-w-jezyku-ukrainskim-po-wystawie-polska-goscinnosc/> Dostęp: 29.09.2024

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. (2022). Dostęp do dóbr kultury na obszarach pozametropolitalnych w działalności archiwów państwowych. W: Narodowe Centrum Kultury (red.), Rocznik Kultury Polskiej 2022 (s. 104-112). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

Najwyższa Izba Kontroli. (2022). Edukacja głuchych i niedosłyszących. <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/edukacja-gluchych-i-niedoslyszacych.html> Dostęp: 29.09.2024

Narodowe Centrum Kultury. (2023). Aktywność kulturalna Polaków w 2023 roku. <https://nck.pl/badania/aktualnosci/aktywnosc-kulturalna-polakow-w-2023-roku>

Narodowe Centrum Kultury. (2023). Animacja + Młodzież. XIV Ogólnopolska Giełda Projektów odbędzie się w Rzeszowie. Pobrano z <https://www.nck.pl/szkolenia-i-rozwoj/projekty/ogolnopolska-gielda-projektow/aktualnosci/xiv-ogolnopolska-gielda-projektow-odbedzie-sie-w-rzeszowie-> (28.09.2024)

Narodowe Centrum Kultury. (2023). Animacja + Włączanie: Projekty z Ogólnopolskiej Giełdy Projektów 2022 (A. Zarzyka, red.). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

Narodowe Centrum Kultury. (2023). Zapraszamy Głuchych i słabosłyszących na praktyki <https://www.nck.pl/szkolenia-i-rozwoj/projekty/praktykuj-w-kulturze/aktualnosci/zapraszamy-g-gluchych-i-slaboslyszacych-na-praktyki>

Narodowe Centrum Kultury. (b.d.). Projektowanie uniwersalne kultury. <https://nck.pl/szkolenia-i-rozwoj/projektowanie-uniwersalne-kultury> Dostęp: 29.09.2024

National Centre for Creative Health (NCCH), All-Party Parliamentary Group on Arts, Health and Wellbeing. (2023). Creative health review. <https://ncch.org.uk/creative-health-review> Dostęp: 29.09.2024

National Centre for Creative Health. (b.d.). <https://ncch.org.uk>

National Council of Social Service (NCSS), fuelfor. (2016). Who cares: Transforming the caregiving experience in Singapore. Pobrano z <https://www.ncss.gov.sg/docs/default-source/ncss-publications-doc/who-cares-publication-pdf.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Naughty Dog. (b.d.). https://www.naughtydog.com/blog/accessibility_the_last_of_us_part_ii
Dostęp: 29.09.2024

NHS England. (b.d.). Social prescribing. <https://www.england.nhs.uk/personalisedcare/social-prescribing/> Dostęp: 29.09.2024

Nikołajuk-Panasiuk, J. (2022). Konsumpcja kultury wśród mieszkańców obszarów pozametropolitalnych. W A. Bąk (red.), Rocznik kultury polskiej 2022 (s. 74-103). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

Nowe Horyzonty. (b.d.). Festiwal dostępny. <https://www.nowehoryzonty.pl/arttykul.do?id=3140> Dostęp: 29.09.2024

Ochał, M., Woźniak, A. (red.). (2021). Tu zaczynają się schody. Dostępność instytucji kultury z województwa mazowieckiego dla wszystkich osób, w tym osób z niepełnosprawnościami. Warszawa: Mazowiecki Instytut Kultury. <https://www.mazowieckieobserwatorium.pl/badania/7460-tu-zaczynaja-sie-schody.html> Dostęp: 29.09.2024

OFF Festival. (b.d.). FAQ. <https://off-festival.pl/faq/> Dostęp: 29.09.2024

Oliver, M. (1990). The politics of disablement. Palgrave Macmillan.

Open'er Festival. (b.d.). Music Saves Ukraine. <https://opener.pl/en/music-saves-ukraine> Dostęp: 29.09.2024

Open'er Festival. (b.d.). Osoby z niepełnosprawnościami. <https://opener.pl/osoby-z-niepelnosprawnosciami>, Dostęp: 29.09.2024

Open'er Festival. (b.d.). <https://opener.pl> Dostęp: 29.09.2024

Orange Warsaw Festival. (b.d.). Dostępność. <https://orangewarsawfestival.pl/dostepnosc/> Dostęp: 29.09.2024

Orange Warsaw Festival. (b.d.). <https://orangewarsawfestival.pl> Dostęp: 29.09.2024

Otrębska, M. (2023). W czym chcemy uczestniczyć? Udział w kulturze osób o różnej sprawności z Trójmiasta i okolic. Raport z badań. Gdynia. <https://gazetaswietojanska.org/wp-content/uploads/2024/02/w-czym-chcemy-uczestniczyc-udzial-w-kulturze-osob-o-roznej-sprawnosci-z-trojmiasta-i-okolic-raport-z-badan-1.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (2019). IKFON „Pociąg” – Internetowy Klub Filmowy Osób Niewidomych. <https://www.pfron.org.pl/pfron/szczegoly/news/ikfon-pociag-internetowy-klub-filmowy-osob-niewidomych/> Dostęp: 29.09.2024

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. (b.d.). Kultura bez barier. <https://kultura-bez-barier.pfron.org.pl> Dostęp: 29.09.2024

Pasterak, B., Studziński, J. (2023). Inklusywna kultuRRRa: O instytucjach kultury jeszcze bardziej otwartych. Kraków: Małopolski Instytut Kultury. <https://kulturawrazliwa.pl/wp-content/uploads/2023/10/Inklusywna-kultuRRRa-2.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Pietrowiak, K. (2021). Sztuka w ciemno – ewaluacja. Poznań: Centrum Kultury ZAMEK. Raport niepublikowany

PION. (2023). Program „Top Model” zapewni napisy dla niesłyszących oraz tłumacza PJM. <https://www.pion.pl/aktualnosci/kultura/program-top-model-zapewni-napisy-dla-nieslyszacych-oraz-tlumacza-pjm/> Dostęp: 29.09.2024

PION. (b.d.). Kino przyjazne sensorycznie. <https://www.pion.pl/aktualnosci/kultura/kino-przyjazne-sensorycznie/>, Dostęp: 29.09.2024

Pisarska, A. (b.d.). Audiodeskrypcja – sztuka malowania słowem. Trakt. <https://trakt.org.pl/audiodeskrypcja-sztuka-malowania-slowem-agata-pisarska/> Dostęp: 29.09.2024

Pluszyńska, A., Kopec, K., Laberschek, M. (red.). (2022). Badania w sektorze kultury. Dostępność. Kraków: Wydawnictwo Attyka. <https://badania.kultura.uj.edu.pl/documents/140123949/152247417/Badania+w+sektorze+kultury.+Dostepnosc+-+publikacja+konferencyjna.pdf/0c8a8629-9c32-4ed4-a891-1121bd96da36> Dostęp: 29.09.2024

Pol, G. (red.). (2023). Rocznik Kultury Polskiej 2023. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury. https://sklep.nck.pl/pl/p/Rocznik-Kultury-Polskiej-2023/1025?srsId=AfmBOophzMY2D9tpAsw7ZGkpzJARnVrO1H_gfGYnwEh3UTldN_SL_KB7L Dostęp: 29.09.2024

POLIN: Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. (b.d.). Orowadzanie z audiodeskrypcją po wystawie czasowej. <https://www.polin.pl/pl/wydarzenie/oprowadzanie-z-audiodeskrypcja-po-wystawie-czasowej-jak-zrobic> Dostęp: 29.09.2024

Polsat. (2017). „Taniec z gwiazdami” z napisami dla niesłyszących. <https://www.polsat.pl/news/2017-03-08/taniec-z-gwiazdami-z-napisami-dla-nieslyszacych/> Dostęp: 29.09.2024

Popławska, M. (2020). Zamek Otwarty: Raport ewaluacyjny projektu. Centrum Kultury ZAMEK. https://ckzamek.pl/media/files/ZO_2020_raport_ewaluacyjny_projektu.pdf Dostęp: 29.09.2024

Ptak, A. (2018). Pokonać bezdomność. W: J. Wilczek (red.), Dobre praktyki w zakresie pomocy osobom bezdomnym (s. 12-15). Zabrze. https://www.gov.pl/documents/1048151/1060973/_Publikacja-final_OFRPB.pdf/fa333f4f-7c63-9203-1712-b013855ef4bb Dostęp: 29.09.2024

Robbins, J. C. (2013). Aktywność i jej etnograficzne konteksty: starzenie się, pamięć i podmiotowość w Polsce (P. Poniatowska, Tłum.). Forum Oświatowe, 1(48), 103-119. <http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/78> Dostęp: 29.09.2024

Rutz, A. (2024). Poruszanie się: Kino dostępne a perspektywa osób o ograniczonej mobilności. W: I. Ostrowska (red.), Narzędziownik kina dostępnego (s. 32-38). Poznań: Centrum Kultury ZAMEK

Shakespeare, T. (2006). Disability rights and wrongs. Routledge.

Sikorska, K. (2018). *Kobiece gatunki telewizyjne: Geneza i kulturowe przeobrażenia*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

SpecialEffect. (b.d.). <https://www.specialeffect.org.uk/> Dostęp: 29.09.2024

Stankiewicz, J. (2024). *Promocja=relacja. O dostępnej komunikacji*. W: I. Ostrowska (red.), *Narzędziownik kina dostępnego* (s. 49-65). Poznań: Centrum Kultury ZAMEK

Strefa WolnoSłowa. (b.d.). Instytut Otwarty. <https://strefawolnoslowa.pl/corobimy/instytut-otwarty-2/> Dostęp: 29.09.2024

Szatur-Jaworska, B., Rysz-Kowalczyk, B., Imiołczyk, B. (red.). (2020). *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje: Raport Komisji Ekspertów ds. Osób Starszych na podsumowanie VII kadencji RPO*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Sytuacja-osob-starszych-w-Polsce.pdf> Dostęp: 29.09.2024

Szlendak, T., Krajewska, M., Goszczyński, W. (2019). *Praktyki pozametropolitalne: Uczestnictwo w kulturze w małym i średnim mieście*. *Studia Socjologiczne*, 2(233), 61-98. <https://doi.org/10.24425/sts.2019.126140> Dostęp: 29.09.2024

Szorc, A., Szurkiewicz, A. (2024) *Słyszenie: czy kino i jego przestrzeń mogą być przyjazne dla osób z niepełnosprawnością słuchu?* W: I. Ostrowska (red.), *Narzędziownik kina dostępnego* (s. 19-25). Poznań: Centrum Kultury ZAMEK

Teatr 21. (b.d.). Strona główna. Pobrano z <https://teatr21.pl> Dostęp: 29.09.2024

Teatr im. Wilama Horzycy. (2024). *Dostępność na Festiwalu Kontakt 2024*. <https://teatr.torun.pl/dostepnosc/dostepnosc-na-festiwalu-kontakt-2024/> Dostęp: 29.09.2024

Trociuk, S. (red.). (2012). *Równe szanse w dostępie do edukacji osób z niepełnosprawnościami: Analiza i zalecenia*. Warszawa: Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/R%C3%B3wne%20szanse%20w%20dost%C4%99pie%20do%20edukacji%20os%C3%B3b%20z%20niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bciami.%20Analiza%20i%20zalecenia.%20Biuletyn%20RPO.%20%C5%B9r%C3%B3d%C5%82a%202012%20nr%207.pdf> Dostęp: 29.09.2024

UNESCO. (b.d.). *Cultural rights and accessibility*. <https://en.unesco.org> Dostęp: 29.09.2024

Uniwersytet Jagielloński. (b.d.). *Osoba z doświadczeniem uchodźczym*. <https://migration.psychologia.uj.edu.pl/pl/diversity-identification/refugee/> Dostęp: 29.09.2024

Urząd Miasta Kraków. (2023). *Zarządzenie nr 1163 w sprawie wprowadzenia „Standardów Dostępności dla Gminy Miejskiej Kraków”*.

https://bip.krakow.pl/zarzadzenie/2023/1163/w_sprawie_wprowadzenia_„Standardow_Do_stepnosci_dla_Gminy_Miejskiej_Krakow”.html Dostęp: 29.09.2024

Urząd Miasta Lublin. (2023). *Lubelskie standardy dostępności kultury* [Załącznik do Zarządzenia Prezydenta Miasta Lublin z dnia listopada 2023, nr PZ/2023/11/40]. https://bip.lublin.eu/gfx/bip/userfiles/_public/import/prawo/zarzadzenia-prezydenta/2023/listopad_2023/pz_2023_11_40_zalacznik_lubelskie_standardy_dostepnosci_kultury.pdf Dostęp: 29.09.2024

Urząd Miasta Poznań. (b.d.). Standardy dostępności dla miasta Poznania. <https://www.poznan.pl/mim/main/-,p,3842,41505.html> Dostęp: 29.09.2024

Urząd Miasta Wrocław. (b.d.). Wrocławskie standardy dostępności. <https://www.wroclaw.pl/rozmawia/wroclawskie-standardy-dostepnosci> Dostęp: 29.09.2024

Ustawa o języku migowym i innych środkach komunikowania się, Dz.U. z 2011 r. nr 209, poz. 1243. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20112091243> Dostęp: 29.09.2024

Ustawa o zapewnieniu dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych, Dz.U. z 2019 r. poz. 848. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190000848> Dostęp: 29.09.2024

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2019 poz. 1696). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001696> Dostęp: 29.09.2024

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024> Dostęp: 29.09.2024

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568> Dostęp: 29.09.2024

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, wraz z późniejszymi zmianami (Dz.U. 1991 nr 114 poz. 493) <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19911140493> Dostęp: 29.09.2024

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. 1974 nr 24 poz. 141). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19740240141> Dostęp: 29.09.2024

- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 1997 nr 85 poz. 539).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970850539> Dostęp:
29.09.2024
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971230776> Dostęp:
29.09.2024
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz.U. 1993 nr 7 poz. 34).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19930070034> Dostęp:
29.09.2024
- Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii (Dz.U. 2005 nr 132 poz. 1111).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20051321111> Dostęp:
29.09.2024
- Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz.U. 2019 poz. 848).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000848/T/D20190848L.pdf>
Dostęp: 29.09.2024
- Walczyk, J. (2023a). Nowy Instytucjonalizm – postulat czy praktyka? Krytyczna analiza kulturowa działalności wybranych instytucji kultury i sztuki w Polsce po 1989 roku. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
https://bip.amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0014/491000/Walczyk-Jakub_rozprawa-doktorska.pdf Dostęp: 29.09.2024
- Walczyk, J. (2023b). Promocja=relacja, czyli case o komunikacji bez barier | MwK 2023 [Film]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Vo7_igcfbsU Dostęp:
29.09.2024
- Węglarz, P. (2024) Organizowanie dostępnych pokazów. Aspekt techniczno-praktyczny. W: I. Ostrowska (red.), *Narzędziownik kina dostępnego* (s. 40-48). Poznań: Centrum Kultury ZAMEK
- Więckowski, R. (2024). Osoby niewidome w kinie. W: I. Ostrowska (red.), *Narzędziownik kina dostępnego* (s. 14-18). Poznań: Centrum Kultury ZAMEK
- Wiśniewski, R. (2022). Nie tylko o dostępności kultury. W: Bąk, A. (red.). (2022). *Rocznik Kultury Polskiej 2022* (s. 9-13). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Włodarski, T. (2023). Zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami w kulturze. Wyzwania i rekomendacje. W: Pol, G. (red.), *Rocznik Kultury Polskiej 2023* (s. 166-174). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury. https://sklep.nck.pl/pl/p/Rocznik-Kultury-Polskiej-2023-PDF/1029?srsId=AfmBOorAijgcbRVEW_jW0Ag1d36VFV7LP9QSSHcgr5Zq0Ho5PvxwIogl Dostęp: 29.09.2024

Wrotnowska-Gmyz, E., & Kukołowicz, T. (2022). Terytorialna dostępność teatrów. W A. Bąk (Red.), *Rocznik kultury polskiej 2022* (s. 142-155). Warszawa Narodowe Centrum Kultury.

Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki. (b.d.). *Zachęta miga*. <https://zacheta.art.pl/pl/edukacja/programy/zacheta-miga> Dostęp: 29.09.2024

Zalewska, J. (2010). *Starość a przemiany więzi społecznych*. *Kultura i Społeczeństwo*, 54(3), 131-150. <https://open.icm.edu.pl/server/api/core/bitstreams/ebc0ccb1-28fa-45de-805f-cc90a9795cd4/content> Dostęp: 29.09.2024

Bio autorów

dr Bartek (Bartłomiej) Lis – socjolog i badacz społeczny, animator kultury, edukator i kurator projektów społecznych. Kierownik Działu Badań i Rozwoju w Instytucie Kultury Miejskiej w Gdańsku. W latach 2017 – 2024 kurator projektów społecznych w Centrum Kultury ZAMEK w Poznaniu, zaś w latach 2012-2017 pełnił tę samą funkcję w Muzeum Współczesnym Wrocław. Zaangażowany w badania z zakresu uczestnictwa w kulturze oraz jej dostępności, senioralnej „zależności”, a także różnych aspektów związanych z kategorią niewidocznych niepełnosprawności. Autor książki: „Gejowskie niemęskości. Normy płciowe a strategie tożsamościowe gejów”.

dr Jakub Walczyk – kulturoznawca, animator kultury. Zajmuje się procesami uspołeczniania instytucji kultury i sztuki, edukacją kulturową, dostępnością oraz badaniami społecznymi. Obecnie zastępca dyrektorki Gdańskiego Archipelagu Kultury. W latach 2014 – 2024 był związany z Centrum Kultury ZAMEK w Poznaniu, gdzie współrealizował projekty edukacyjne i społeczne: Centrum Praktyk Edukacyjnych (Bardzo Młoda Kultura NCK), Dwulatka. Szkoła Praktyk Animacyjnych. Pomysłodawca i lider inicjatywy Kino bez barier (2022-2024) nagrodzonej przez Stowarzyszenie Kin Studyjnych (2023) oraz Polski Instytut Sztuki Filmowej (2024). Absolwent Łódzkiej Szkoły Filmowej (produkcja filmowa).

Gdańsk, październik 2024

ORGANIZATOR: Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

PARTNERZY: Warszawa

 NARODOWE
CENTRUM
KULTURY